

אליהו מול אחזיה ושלוחיו עיונים במלכים ב', פרק א'

מבוא

לפרק א' במלכים ב שני היבטים: מחד, זהו פרק נוסף בתולדות בית אחאב ובירידתו; מאידך, זהו פרק מ'פרקי אליהו', ובו התיאור האחרון של פעילותו הנבואית של אליהו, לפני סיפור עלותו בסערה השמימה (בפרק הבא).

ההיבט הראשון לא יידון בעיונים הבאים, ועל כן נקדיש מילים אחדות לדמותו של אחזיהו בן אחאב.

מעט ורעים היו ימי מלכותו של אחזיהו: רק שנתיים קטועות הספיק למלוך על ישראל, ותקופה זו עמדה בסימן ירידה מהירה של בית אחאב. עלייתו למלוכה הייתה לאחר שאחאב אביו מת במלחמת רמות גלעד, בלי שהושג דבר במלחמה זו (מל"א כ"ב, לה-מ).

אף כי עיקר המסופר על אחזיה במקרא מצוי בסיפורנו, מצויים פרטים אחדים ביחס אליו, וכן ההערכה המסכמת של אישיותו, מחוץ לגבולות סיפורנו, לפניו.

*. סדר העיונים: מבוא; א. מלאכי אחזיה בין "לכו דרשו..." לבין "לכו שובו..."; ב. "איש הנקרא בעל שער בסימניו, איש ואזור עור אזור במתניו"; ג. מדוע נשרפו שני שרי החמישים וחמישייה?; ד. בין שר החמישים הראשון לבין השני; ה. שר החמישים השלישי; ו. "מי עלה שמים וירד"; ז. מבנה הסיפור (עיון מסכם); ח. דבר ה' ודבר נביאו אל מול דבר המלך (עיון מסכם).

עיונים אלו מצטרפים אל העיונים במל"א י"ט ('אליהו בהר חורב', מגדים כא, טבת תשנ"ד, עמ' 61-120; 'המפגש הראשון בין אליהו לאלישע', מגדים כד, סיוון תשנ"ה, עמ' 61-78) מל"א כ' ('המלחמות הראשונות בין אחאב ובן הדד', מגדים טז, אדר ב תשנ"ב, עמ' 55-100) מל"א כ"א ('עיונים בפרשת נבות', מגדים י, שבט תש"ן, עמ' 55-91).

הערה למעיין: בסדרת עיונים זו, כמו גם בקודמותיה, כל עיון עומד בפני עצמו בדרך כלל, וניתן להבינו גם בלא קריאתם של עיונים אחרים. סדרת העיונים בהצטרפם זה לזה, משמשת כפירוש לפרק בשלמותו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ירידתו של בית אחאב בימי אחזיהו ניכרת בשתיים: בחטאיו של אחזיהו שיש בהם החמרה של חטאי אבותיו, ובעונשים הבאים עליו ועל ממלכת ישראל, שבהם ניכרים סימני ההתפוררות של בית אחאב. אחזיהו מתואר כממשיכם הנאמן של שני הוריו:

מל"א כ"ב, נג ויעש הרע בעיני ה' וילך בדרך אביו ובדרך אמו...
נד ויעבד את הבעל וישתחנה לו ויכעס את ה' אלהי ישראל
ככל אשר עשה אביו.

בראש סיפורנו נמצאת המחשה סיפורית חריפה של היות אחזיהו עובד עבודה זרה:

ב ויפל אחזיה בעד השבכה בעליתו אשר בשמרון ויחל
וישלח מלאכים ויאמר אלהם: לכו דרשו בבעל זבוב אלהי עקרון
אם אחיה מחלי זה.

אף אחאב, אבי אחזיה, נאשם לא פעם בעבודה זרה, אך בשום מקום במקרא הוא אינו מתואר כמי שנזקק לעבודה זרה באופן אישי. חטא חמור זה של אחזיה, שיש בו גם חילול השם נורא, "המבלי אין אלהים בישראל?" (פס' ג, ו, טז), חרץ את גורלו של אחזיהו למות מחוליו, זמן כה קצר לאחר עלותו למלוכה.

עוד לפני מחלתו, נכשל אחזיהו בכמה מתחומי פעולותיו כמלך: שותפותו עם יהושפט מלך יהודה בבניין צי אניות סוחר בעציון גבר לא עלתה יפה (מל"א כ"ב, מט-נ; דה"ב כ', לז). מואב, שהיה נתון תחת שלטון ישראל, פשע בישראל אחרי מות אחאב (מל"ב א', א).

אף נפילתו של אחזיהו בעד השבכה בביתו, ומחלתו עקב כך, נתפסים בדברי המפרשים כעונש. אולם עונש זה, לא זו בלבד שלא הביאו לשוב בתשובה, אלא החמיר את חטאיו, הן בשלחו את מלאכיו לדרוש בבעל זבוב אלוהי עקרון, והן בעימותו האלים עם אליהו, כמסופר בפרקנו.

סופו של אחזיה היה בהתגשמות מהירה של דבר ה' אשר בפי אליהו:

יז וימת כדבר ה' אשר דבר אליהו

ופרט אחד הקשור במותו מחמיר את משמעות עונשו:

וימלך יהורם [= אחיו] תחתיו... כי לא היה לו בן.

* * *

ההיבט האחר של סיפורנו קשור באליהו, שהוא הדמות הראשית היחידה בסיפורנו. למוד הוא אליהו לעמוד בפני מלך ישראל ולהשמיע באוזניו דברים קשים. כך עשה מתחילת הופעתו במקרא, בשבועתו לפני אחאב על עצירת הגשם (מל"א י"ז, א),

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ובפגישתו עמו בסביבות שומרון בשנה השלישית לבצורת (מל"א י"ח, יח), וכך עשה בפגשו את אחאב בכרם נבות (מל"א כ"א, יז-כד). אולם בסיפורנו מגיע העימות בין אליהו לבין מלך ישראל לשיא חומרתו: דבר ה' בפי הנביא, לא רק שאינו מצליח לרכך את המלך החוטא (כפי שהיה ביחס לאביו בכרם נבות) אלא מביא את המלך לניסיון לעימות אלים עם הנביא. ואליהו, זאת הפעם, אינו נסוג מפני העימות עם המלך (כפי שעשה לאחר שבועתו לפני אחאב [י"ז, ג ואילך] ולאחר איומה של איזבל עליו [י"ט, ד]), אלא משיב מלחמה כנגד המלך ושלוחיו, עד לניצחון דבר ה' שבפיו.

העימות בין המלך לנביא במקומו מיוחד בכך שהוא נעשה באמצעות שלוחיו השונים של אחזיה, שנקלעו אל שדה המערכה שבין המלך לנביא שלא בטובתם. סיפור משאם ומתנם של שלוחי אחזיה השונים עם אליהו תופס את עיקר המסופר בפרקנו הן מבחינה כמותית (פס' ג-יד, שנים עשר פסוקים מתוך שישה עשר פסוקי הסיפור כולו) והן מבחינת אופיו הדרמטי. מאידך, תיאור פגישת אליהו ואחזיה בסוף הסיפור תופס פסוק אחד בלבד, שאין בתוכו חידוש, והוא גם אינו מעורר תשומת לב מיוחדת מצד הקורא.

הבלטת מרכזיותה של ה'שליחות' בסיפורנו נעשית באמצעות אחת המילים המנחות שבו, החוזרת אותו לכל אורכו: השורש של"ח מופיע בסיפורנו כפועל שבע פעמים (ואף לא פעם אחת כשם עצם: הנשלחים על-ידי אחזיה קרויים 'מלאכים' במחציתו הראשונה של הסיפור, ו'שרי חמישים וחמישיהם' במחציתו השנייה).

הנה רשימת הופעותיו:

1. ב וַיִּפֹּל אַחְזִיָּה... וַיַּחַל וַיִּשְׁלַח מְלָאכִים וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים...
2. 1 ... וַיֹּאמֶר אֱלִינוּ: לָכוּ שׁוּבוּ אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר שָׁלַח אֶתְכֶם
3. 3 ... הַמִּבְלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אֲתָה שָׁלַח לְדָרֶשׁ בְּבַעַל זְבוּב
4. 4 ט וַיִּשְׁלַח אֱלִיו שָׂר חֲמִשִּׁים וַחֲמִשִּׁין
5. 5 יא וַיֵּשֶׁב וַיִּשְׁלַח אֱלִיו שָׂר חֲמִשִּׁים אַחֵר וַחֲמִשִּׁין
6. 6 יג וַיֵּשֶׁב וַיִּשְׁלַח שָׂר חֲמִשִּׁים שְׁלֹשִׁים וַחֲמִשִּׁין
7. 7 טז ... יַעַן אֲשֶׁר שָׁלַחְתָּ מְלָאכִים לְדָרֶשׁ בְּבַעַל זְבוּב

בכל שבע הופעותיו של הפועל של"ח אחזיה הוא השולח, ושלוחתו - חטא היא לו. בשלוש ההופעות הראשונות, וכן בשביעית, מדובר בשליחת המלאכים לדרוש בבעל זבוב אלוהי עקרון: במעשה החטא (הופעה 1) ובתוכחת העונש עליו (הופעות 2, 3, 7). לאחר שאליהו הצליח לעצור שליחות זו ולהשיבה אל המלך המשלח בתוספת נבואת העונש, ניסה המלך לשלוח שלוש משלחות להתנכל לנביא (הופעות 4, 5, 6). לאחר שנכשלו אף מאמצי השליחות הללו של אחזיה, חוזר אליהו

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ומשמיע באוזני אחזיה, והפעם באופן לא אמצעי, את נבואת העונש על מעשה השליחות הראשונה ששלח (הופעה 7).

באופנים שונים הגיבו שלוחי אחזיה על הניסיון שנקלעו אליו, ובו נדרשו להכריע בין הסמכות האנושית הפורמלית של מלכם ובין סמכותו של איש האלוהים המייצג את שולחו. הכרעותיהם של השלוחים והתגובות השונות של אליהו להכרעותיהם הם עיקר עניינו של סיפורנו, והם אשר יעמדו במרכז עיונינו הבאים.

א. מלאכי אחזיה בין "לכו דרשו..." לבין "לכו שובו..."

ג ומלאך ה' דבר אל אליה התשבי:

קום עלה לקראת מלאכי מלך שמרון ודבר אליהם

המבלי אין אלהים בישראל אתם הלכים לדרש בבעל זבוב אלהי עקרון?

ד ולכן פה אמר ה': המטה אשר עליה שם לא תרד ממנה כי מות תמות.

וילך אליה.

מדוע לא נשלח אליהו ישירות אל אחזיהו? מדוע מצווהו מלאך ה' לדבר אל מלאכי אחזיהו ותו לא? ניתן לענות על כך כמה תשובות, וקשה לומר איזו מהן מכריעה. ואולי נצטרפו לכך כמה סיבות:

א. אפשר, שאין חפץ בהופעת אליהו לפני אחזיהו, מחמת רוב רשעתו ומאין תוחלת לחזרתו בתשובה עקב כך.

ב. כהמשך לכך יש לומר, כי בהליכתו של אליהו לתוך שומרון ישנה סכנת נפשות. אחזיהו, שרשעתו גדולה משל אחאב, ועוד יותר ממנו איזבל אמו, עלולים להרוג את אליהו. והרי איזבל של איזבל (מל"א י"ט, ב) עוד תלוי ועומד, וידה עדיין תקיפה בממלכת בנה. מכיוון שאת דבר ה' ניתן להעביר לאחזיה באמצעות מלאכיו, אין צורך לעשות מעשים המחייבים אחר כך היחלצות נסית.

ג. חטאו של המלך מתבטא בפועל בהליכת מלאכיו לעקרון הפלשתית. פגישת אליהו את המלאכים בדרכם היא אפוא תפיסת אחזיהו בעצם מעשה החטא, והיא דומה במקצת לפגישת אליהו את אחאב בכרם נבות בשעה שהוא יורד לרשתו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ד. לו היה אליהו נשלח אל אחזיהו עצמו, היו השליחים ממשיכים בקיום שליחותם ומגיעים לעקרון העיר הנכרית, ומה גדול חילול השם שהיה נגרם אז, "המבלי אין אלהים בישראל?"

ה. השליחות המוטלת על אליהו עניינה לא רק בבשורת העונש שתיאמר לאחזיהו, אלא גם בתוכחה שתביא לתשובתם של שלוחי אחזיהו המשמשים לו "שליחים לדבר עברה".¹

הסבר אחרון זה מתקשר לעניין מרכזי בסיפור: אליהו מעמיד את שלוחי אחזיהו בפני הצורך להכריע בין היענות לדרישת המלך למלא את שליחותו הנפשעת, לבין חובתם להישמע לדבר ה' המתגלה להם באמצעות אליהו. דבר ה' אינו רק בגדר חשיפה של חומרת המעשה שהם נותנים לו יד בלכתם לעקרון ודרישה להימנע מכך, אלא אף הרבה יותר: הוא דורש מהם כתשובת המשקל ליהפך לשלוחיו של אליהו הנביא אל אחזיהו ולבשר למלכם את בשורת עונשו בשם ה'.

בפניית אליהו אליהם, נתקיים בהם במלאכי אחזיהו דבר הנביא:

ישעיהו ס"ה, א-ב וַדְרִשְׁתִּי לְלוֹא שְׂאֵלוֹ, נִמְצְאתִי לְלֹא בְקִשְׁנִי, אִמְרַתִּי הַנְּגִי אֶל גּוֹי לֹא קָרָא בְשִׁמִּי. פְּרִשְׁתִּי יְדֵי כָל הַיּוֹם אֶל עַם סוֹרֵר הַהֲלֹכִים הַדֶּרֶךְ לֹא טוֹב אַחַר מִחְשַׁבְתֵּיהֶם.

* * *

ה וַיִּשׁוּבוּ הַמַּלְאָכִים אֵלָיו, וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו: מַה זֶה שָׁבַתְּם?
ו וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו: אִישׁ עָלָה לְקַרְאֵתֵנוּ וַיֹּאמֶר אֵלֵינוּ
לְכוּ שׁוּבוּ אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר שָׁלַח אֶתְכֶם וְדַבַּרְתֶּם אֵלָיו:
כֹּה אָמַר ה', הַמַּבְלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אֲתָה שָׁלַח לְדַרְשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן?
לְכֹן הַמְטָה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם לֹא תֵרַד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת.

בהיענותם לדרישתו של אליהו להפוך לשלוחיו אל המלך, עברו מלאכי אחזיהו מצד אחד של המתרס לצדו האחר. מובן כי בעשותם כן, חשפו מלאכי אחזיהו את עצמם לסכנה שאחזיהו יתנקם בהם על 'בגידתם' בו. אלא שבהמשך הדברים (בעיון הבא) נראה כיצד השכילו הללו למלא את שליחותו של אליהו, בלא לעורר את זעמו של המלך עליהם.

1. והרי הלכה היא כי "אין שליח לדבר עברה" (בבלי קידושין מב ע"ב), דהיינו, העברה נזקפת לחובת השליח ואין הוא יכול לפטור עצמו מאחריות בטענה כי הוא עושה מה שציווהו משלחו, שכן "דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין?".

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג

נערוך עתה השוואה בין דברי מלאך ה' לאלהיו (פס' ג-ד), שהם גם דברי אליהו לשלוחי אחזיה,² לבין מסירתם של דברים אלו על ידי השליחים לאחזיה בשובם אליו. השוואה זו תאמת את דברינו ותחדדם, כי אחת ממטרותיו של אליהו היא להשיב את מלאכי אחזיה עצמם בתשובה, ולהפכם לשלוחיו שלו, כאלו המעמידים עצמם לרשותו של דבר ה'.

דברי מלאך ה' לאלהיו (ג-ד)	דברי המלאכים לאחזיה (ו)
ג קום עֲלֵה לְקִרְאֵת מְלֹאכֵי מֶלֶךְ שְׁמֵרוֹן וְדַבֵּר אֲלֵהֶם	ו לְכוּ שׁוּבוּ אֶל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר שָׁלַח אֶתְכֶם וְדַבַּרְתֶּם אֵלָיו: כֹּה אָמַר ה'
הַמְבִלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אֲתֶם הַלְכִים לְדָרֵשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן	הַמְבִלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אֲתָה שָׁלַח לְדָרֵשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן לְכוּ
ד וְלָכֵן כֹּה אָמַר ה'	הַמְטָה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם לֹא תֵרַד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת.
הַמְטָה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם לֹא תֵרַד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת.	

מלבד הציווי לשליחים "לכו שובו אל המלך..." , שלא מצאנוהו בדברי מלאך ה' לאלהיו, אולם הוא מתחייב מהם,³ שינו מלאכי אחזיה בשני דברים, בהשוואה לדברי אליהו.⁴ השינוי האחד הוא שהקדימו את המילים "כה אמר ה'" לעיקר התוכחה, בעוד שבדברי המלאך הן מצויות כהקדמה לעונש. השינוי האחר הוא שבמקום "אתם הלכים" שבדברי מלאך ה', הם אומרים "אתה שלח". שני השינויים הללו קשורים זה בזה, וטעמם יוסבר להלן.

2. אין הכתוב מתאר את מפגשו של אליהו עם שלוחי אחזיה, וממילא אין בכתוב חזרה על דברי מלאך ה' כשהם בפי אליהו. אולם המילים הבאות לאחר דברי מלאך ה', "וילך אליה", משמשות תחליף לכך. על כן אנו רשאים להניח כי אליהו לא שינה מדברי מלאך ה' אלא מסרם כלשונם.
3. זאת, מפני שהעונש לאחזיה מנוסח בפנייה אליו כנוכח: "המטה אשר עלית שם..." משמע שעל השליחים לומר זאת לאחזיה עצמו.
4. בהנחה שאליהו עצמו אמר בדיוק את מה שנצטווה על ידי המלאך. ראה הערה 2.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

דברי אליהו לשליחים (על פי ציווי מלאך ה') נחלקים לשניים: בתחילה הוא פונה לשליחים עצמם:

ג המבלי אין אלהים בישראל אתם הלכים לדרש בבעל זבוב אלהי עקרון?

ואחר כך הוא פונה (באמצעותם) אל אחזיה כנוכח:

ד ולכן כה אמר ה': המטה אשר עליה שם לא תרד ממנה כי מות תמות.

ברור אפוא, כי חלקו הראשון של נאום אליהו נועד להיות דבר תוכחה לשליחים עצמם, למנעם מלהמשיך בדרכם, וכדברי המלבי"ם לפסוק ג:

קום עלה לקראת מלאכי מלך שמרון - ציווה לו: [א.] שלא ילך אל המלך, רק לקראת מלאכיו. [ב.] שיאמר להם תוכחה על הליכתם.

מאליו מובן, כי משמעות שיבת המלאכים אל אחזיה היא כדברי המלבי"ם כי:

שמעו לתוכחת הנביא.⁵

בעימות בין פקודת מלכם "לכו דרשו בבעל זבוב אלהי עקרון" לפקודת הנביא ההפוכה "לכו שובו אל המלך אשר שלח אתכם" גברה פקודת הנביא. בשיבתם זו, לא רק שהם מפירים את פקודת מלכם, אלא שהם משמשים שלוחיו של הנביא - אויב בית המלוכה ושנוא נפשם של אחזיה ואיזבל אמו - להטיח במלכם את בשורת מותו, כעונש על ששלחם לדרוש בבעל זבוב. זאת השיגה תוכחתו הנוקבת של אליהו למלאכים: "המבלי אין אלהים בישראל אתם הלכים לדרש בבעל זבוב..."

יש לשים לב לכך שצמד השורשים המנוגדים הל"ך ושו"ב מופיע בפסוקים ב-ו כצמד הפכים מנחה.⁶ שני השורשים המנוגדים הללו מופיעים יחדיו, בצפיפות רבה, שבע פעמים, ואינם מופיעים עוד בהמשך הסיפור:

1. ב לכו ׀ דרשו בבעל זבוב

2. ג המבלי... אתם הלכים לדרש בבעל זבוב

3. וילך אליה.

4. ה וישוּבו ׀ המלאכים אליו

5. ויאמר אליהם: מה זה שבבתם?

6-7. ו איש עלה לקראתנו ויאמר אלינו: לכו שובו אל המלך

5. אף ר"י אברבנאל כתב כן: "המלאכים האמינו בדבר האלוהים ושובו אל אחזיה".

6. משמעותו של מונח זה תובהר בעיון ו, ושם יובאו לו כמה דוגמות מסיפורנו וממקומות אחרים במקרא.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בשלוש 'הליכות' מדובר בפסוקים אלו: ב'הליכת' מלאכי אחזיה לדרוש בבעל זבוב (הופעה 1 - במצוות מלכם; הופעה 2 - בתוכחת אליהו על כך), ב'הליכתו' של אליהו במצוות מלאך ה', שנועדה לעצור את ההליכה הקודמת ולהשיב את המלאכים אל משלחם (הופעה 3) וב'הליכתם' ההפוכה במצוות אליהו, כדי למלא את השליחות שהטיל עליהם הנביא. 'שיבתם' של המלאכים אל אחזיה ותמיהתו על 'שיבתם' זו (הופעות 4-5) מתבררות בסופו של דבר כהיענות לצו הנביא "לכו שובר" (הופעות 6-7).

בדברם אל אחזיה משנים המלאכים את הפנייה "אתם הלכים" ובכך משנים את המושא לתוכחה:

הַמְבִּילִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אֲתָהּ שִׁלַּח לְדָרֶשׁ בְּבַעַל זָבֹוב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן?

השליחים שינו, משום שלגבי אחזיה אין חשיבות לחטאם של שלוחיו, שהסכימו ללכת בשליחותו. אדרבה: חובה להדגיש את אחריותו שלו על כך ששלח את מלאכיו.⁷

האם רשאים היו השליחים לחולל שינוי זה? נראה שכן, משום שהשינוי מונח ורמוז כבר בדברי אליהו אליהם. אם הייתה כוונת אליהו בתחילת דבריו להוכיח רק אותם על הליכתם, קשה להבין את הקשר שבין שני חלקי דבריו: "ולכן כה אמר ה' המטה אשר עליך..." קישור זה באמצעות המלה 'ולכן', הופך את המשפט הראשון לסיבה, ואת השני לתוצאה. דבר זה יהא מובן רק אם נבאר את התוכחה שבמשפט הראשון כמופנית גם לאחזיה. כלומר: 'המבלי אין אלהים בישראל אתם הולכים בשליחות מלכם' לדרוש בבעל זבוב, 'ולכן' - 'כיוון שאתה אחזיה שלחת אותם' - 'המיטה אשר עליך...!'

שינוי זה שעשו השליחים (כנראה על דעת עצמם) גרר שינוי נוסף: בדברי אליהו מצויות המילים "כה אמר ה'" לפני התוצאה: "ולכן, כה אמר ה': המטה אשר עליך...", ואילו הם הקדימו מילים אלה לתוכחה: "כה אמר ה': המבלי אין...". סיבת שינוי זה היא רצונם להבליט כי כל הנאום הוא נבואי ובשם ה', הן התוכחה והן העונש. לעומת זאת, בדברי אליהו מילים אלה באות באמצע, וזאת כדי להבדיל בין התוכחה לשלוחים ובין הפנייה לאחזיה לבשר לו את עונשו. אולם בהפיכת הנבואה כולה לכזו המיועדת לאוזני אחזיה, אין טעם בדחיית המילים הללו לאמצע, ויש לשימן בראש הנבואה.

7. לו היו השלוחים מצטטים את התוכחה המיועדת להם "המבלי... אתם הלכים...", היו גורמים להקטנת אחריותו של אחזיה בעיני עצמו, בטענה הרגילה בפי המסית לעברה: "דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין?".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אישור ל'חוקיות' השינויים שעשו המלאכים, מצוי בהמשך הסיפור, בדברי אליהו עצמו לאחזיה. גם בהם מצויים אותם שינויים, ומאותו טעם עצמו:

טז וַיְדַבֵּר אֵלָיו כֹּה אָמַר ה': יַעַן אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּ מַלְאָכִים לְדָרֵשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עַקְרוֹן, הַמְגֵלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל לְדָרֵשׁ בְּדַבְּרוֹ לְכוּ, הַמָּטָה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם, לֹא תֵרַד מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת.

נמצאנו למדים כי מלאכי אחזיה לא זו בלבד ש'שמעו לתוכחת הנביא' בהימנעם מלמלא את שליחות מלכם, אלא אף מילאו שליחות חדשה והפוכה, זו שהטיל עליהם אליהו, והם עשו זאת בתבונה ובנאמנות. סימנו של השליח הנאמן והחרוץ הוא בכך שאין הוא מסתפק בקיום מכני של המוטל עליו, אלא הוא ממלא את תפקידו בנסיבות המשתנות של שליחותו בהתאם למטרת המשלח. זאת ראינו שעשו המלאכים הללו, בשינויים שהכניסו בדברי אליהו, והם אף כיוונו בשינוייהם למה שעתיד אליהו עצמו לעשות בנבואתו לאחזיה.

שאלות לעיון ולהעמקה

1. א. מה פשר שאלתו של אחזיהו את מלאכיו (ה) "מה זה שבתם"?
- ב. מדוע חיכו המלאכים לשאלתו זו של אחזיה, ולא אמרו דבריהם מיד?
2. מלבד שני השינויים בדברי אליהו לאחזיה (בפס' טז) שעמדנו עליהם בעיון זה (והמצויים אף בדברי מלאכי אחזיה), יש בדבריו שינוי בולט נוסף. מהו שינוי זה? התוכל לתת לו טעם?

ב. "איש הנקרא בעל שער בסימניו, איש ואזור עור אזור במתניו"⁸

ז וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים: מַה מְשַׁפֵּט הָאִישׁ אֲשֶׁר עָלָה לְקִרְאָתְכֶם וַיְדַבֵּר אֲלֵיכֶם אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה?

ח וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו: אִישׁ בְּעַל שַׁעַר, וְאֶזְזוֹר עוֹר אֶזְזוֹר בְּמִתְנֵיו וַיֹּאמְרוּ: אֵלֶּיהָ הִתְשָׁבִי הוּא!

לדו-שיח המתנהל בין אחזיה למלאכיו לאחר הביאם לפניו את דברי אליהו, יש חשיבות כפולה: הן לשם הבנה נאותה של מעשה המלאכים שהכריעו לשוב אל

8. מן הפיוט "אליהו הנביא" הנאמר במוצאי שבת ומחברו אינו ידוע.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המלך ולמלא את שליחותו של אליהו, והן לשם הבנת כוונותיו של אחזיה בחקירתו את מלאכיו.

על שבחם של המלאכים, שהפכו עצמם לשלוחי אליהו אל מלכם החוטא - זה השבח שנידון בעיון הקודם - יש מקום לבעל-דין לחלוק ולומר: וכי ידעו מלאכי אחזיה כי אליהו הנביא הוא המוכיחם על הליכתם, והוא התובע מהם ליהפך לשלוחיו חזרה אל מלכם? והרי אין הם מכירים אותו כלל! "איש עלה לקראתנו" כך הם מדווחים לאחזיה בפסוק ו. אחר כך הם מוסיפים תיאור חיצוני שלו: "איש בעל שער, ואזור עור אזור במתניו", ומתוך מה שאחזיה מזהה אותו "אליה התשבי הוא", אתה למד שהללו לא הכירוהו.

אף אם לא הכירוהו, ברי היה להם שה"איש" הזה נביא אלוהים הוא, הן מחמת תוכן דבריו, שהם נבואה בשם ה', והן מחמת הופעתו החיצונית האופיינית כנראה לנביאים.⁹

אלא שעל אי הכרתם את אליהו יש לתמוה כפי שתמה רד"ק לפסוק ח:

ותימה הוא: היאך לא היו מכירים אותו מלאכי מלך ישראל, והלוא הוא היה רגיל עם אחאב ובשומרון?

תשובת רד"ק מחייבת אותו להניח הנחה:

ואפשר, כי אלו האנשים ששלח מלך ישראל לא היו אז בשומרון כשהיה אליהו רגיל שם, וזמן רב היה לאליהו שלא היה בשומרון מפני איזבל שאמרה להרגו...

אולם שמא ניתן לענות תשובה אחרת לתמיהתו: מלאכי אחזיה הכירו גם הכירו את האיש העומד לפניהם, כי אליהו הנביא הוא. אף אם לא ראוהו מעודם, ודאי שמעו את שמעו ויכלו לזהותו על פי עצמת הופעתו ועל פי אותם סימנים מובהקים שידעו לתאר בהם בפני אחזיה. אולם הם גם ידעו כי הזכרת שמו של אליהו תרגיז מאוד את מלכם, שונא בן-שונאים לנביא הגדול, ועלולה היא לסכן את חייהם על כך שנשמעו לנביא זה והפכו להיות שלוחיו נגד אחזיה. לפיכך הם מיתממים, ומופיעים לפני המלך כמי שאינם מכירים את אליהו. הם מיהרו לשוב, כביכול, מפני שאין עוד צורך להרחיק עד עקרון. הרי יש בידם תשובה לשאלת

9. "בעל שער" יש שפירשו 'בעל אדרת שער', והוא לבוש אופייני לנביאים, כמבואר בזכריה י"ג, ד, בנבואה נגד נביאי השקר המתחזים לנביאי אמת: "והיה ביום ההוא יבשו הנביאים איש מחזינו בהנבאתו ולא ילבושו אדרת שער למען כחש". 'אדרת אליהו' הרי הייתה ממאפייניו של הנביא, ועניינה שב ועולה כמה פעמים (מ"א י"ט, יג; שם, יט; מ"ב ב', ח ושם יג-יד). אף אם נפרש 'בעל שער מגודל' - ודאי רומזים הדברים לכך שאליהו היה נזיר אלוהים, כפי שהיו, כמסתבר, נביאים רבים בישראל. ראה עמוס ב', יא.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מלכם "אם אחיה מחולי זה" - "מות תמות". ומה אִכפת לו למלך אם תשובה זו ניתנת על ידי 'איש אלוהים מקומי' ולא על ידי מגיד עתידות פלשתי?

אמנם מלאכי אחזיה נדרשו לבצע את שליחותו של אליהו הנביא, אך הם לא נדרשו למסור את נפשם על כך ולהסתכן לשווא. בתבונתם השכילו הללו למסור את דבר ה' למלכם בלא לעורר עליהם את זעמו. אולם בהיתממותם זו, הם דואגים כמובן שאחזיהו בעצמו יגיע למסקנה כי הדובר אליהם ואליו "אליה התשבי הוא".

* * *

מדוע כה חשוב לו לאחזיה לדעת 'מה משפט האיש' ('משפט' - במשמעות נוהג) אשר שלח אליו את דבריו באמצעות מלאכיו? מה ייתן ומה יוסיף לו תיאור מראהו של 'האיש' הזה, ומדוע סבור הוא שיוכל לזהותו על פי תיאורו בפי מלאכיו?

אין להניח כי אחזיה הכיר את כל הנביאים שפעלו בישראל בימים ההם. אולם את האחד והמייוחד שבהם, את נביא הדור אליהו, ודאי הכיר. לבו אמר לו, כי הנביא הזה, אשר 'רדף' את אביו לא פעם על חטאיו, ואשר נרדף תדיר על ידי איזבל אמו, הוא שנתגלה למלאכיו ושלח אליו באמצעותם את נבואת הכיליון. דרכו של נביא זה לתפוס את המלך בקלקלתו, להוכיחו אז בשאלה רטורית נוקבת, ולהצמיד אל התוכחה הזאת את בשורת העונש הנורא. כך עשה בכרם נבות לאביו, בדיוק בשעה שירד שם לרשתו.

מ"א א כ"א, יט הַרְצַחְתָּ וְגַם יִרְשָׁתָּ? ...בְּמָקוֹם אֲשֶׁר לָקְקוּ הַכְּלָבִים אֶת דָּם נְבוֹת וְלָקְקוּ הַכְּלָבִים אֶת דָּמְךָ גַּם אֶתָּה.

וכך גם כאן, עלה לקראת מלאכיו בדיוק בשעה שעשו דרכם לדרוש בבעל-זבוב:

ו הַמְבִלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל אֶתָּה שְׁלַח לְדָרֶשׁ בְּבַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֶקְרוֹן? לִכֵּן הַמְטָה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם לֹא תִרְדַּ מִמֶּנָּה כִּי מוֹת תָּמוּת.

בלב חרד ובהתרגשות כבושה מפנה אפוא אחזיה את שאלתו למלאכיו "מה משפט האיש...". וכתשובה הוא שומע תיאור מדויק של אליהו בסימניו. כאשר ניבא לו לבו כן הוא: "אליה התשבי הוא!" במלים דרמטיות אלו מסתיימת המחצית הראשונה של הסיפור, ובדו-שיח זה מונחת התשתית להמשך הסיפור במחצית השנייה.

ט וַיִּשְׁלַח אֱלֹוֹ שֵׁר חֲמָשִׁים וַחֲמִשָּׁיו... וַיִּדְבַר אֵלָיו:
אִישׁ הָאֱלֹהִים, הַמֶּלֶךְ דָּבַר רָדָה!

מתברר שחקירתם של המלאכים בידי אחזיה נועדה לא רק לאשר את חששותיו, אלא גם לתכלית מעשית: לנסות לשים את ידו על הנביא המסתתר הזה, הממרר את חיי בית המלוכה.

שאלות לעיון והעמקה

1. אליהו זוכה בפרקנו לצורות שונות של הופעת שמו ולכינויים אחדים. התוכל לחזק את מה שאמרנו בעיון זה, כי המחצית הראשונה של סיפורנו מסתיימת בפסוק ח, באמצעות בחינת שמותיו וכינויו של אליהו?
2. השווה את פסוקים ז-ח בפרקנו עם רות פרק ב', פסוקים יט-כ. מהו הצד השווה בין שני המקומות?

ג. מדוע נשרפו שני שרי החמישים וחמישיהם?

א. החל מפרשנינו בני דור גירוש ספרד (ר"י אברבנאל ור"י עראמה) והלאה בדורות הסמוכים אליהם (ר"מ אלשיך ור"ש לניאדו בעל 'כלי יקר') נוסחה בבירות השאלה המרכזית ביחס למחצית השנייה של פרקנו. נביאנה בלשון ר' משה אלשיך בפירושו 'מראות הצובאות':

ראוי לשים לב: מה חטאו השני שרי חמישים אלה וחמישיהם, 'אשר קלם אליהו באש',¹⁰ והמה שלוחים, ומצוות מלך עליהם לאמר שליחותם?¹¹

שאלה זו עולה אף בדבריהם של מפרשים חדשים שיחסם אל המקרא ביקורתני. אולם הבדל רב בין השואלים ובין שאלותיהם מבחינת הכוונה שבהצבת השאלה, וכתוצאה מכך גם בניסוחה. הראשונים שואלים מתוך כוונה להבין: 'תורה היא וללמוד אני צריך'.¹² לפיכך שאלתם היא עניינית ומהווה פתח להעמקה ולגילוי פנים חדשות בסיפור. ואילו שאלת החדשים נשאלת בכוונה ביקורתית, ואינה מכוונת כלל למציאת תשובה, אלא לפסילה של המסופר מתוך התנשאות מוסרית.

ראינו בעיונינו לפרק י"ט "אליהו בהר חורב", כי חז"ל בדבריהם בתלמודים ובמדרשים לא נמנעו מלהתבטא בביקורתיות כלפי אליהו ומעשיו.¹³ ודווקא בפרקנו אין אנו מוצאים בדבריהם (ככל שהם ידועים לנו) שום התבטאות ביקורתית כזו. הסבר הדבר הוא, שחז"ל לא מלבם ביקרו את אליהו, אלא מצאו רמזים לביקורת

10. מליצה על פי הכתוב בירמיהו כ"ט, כב ביחס לנביאי השקר "אשר קלם מלך בבל באש".
11. ר"י אברבנאל שואל שאלה זו בסגנון אחר, כשאלה ראשונה במבוא לפרשה העשירית שעל פי חלוקתו. ר"י עראמה דן בפרקנו ב'עקדת יצחק' לספר דברים, שער קג. מובן ששאלה זו נידונה גם בדברי מפרשים קודמים, אולם הללו השיבו ישירות בלא לנסח את השאלה.
12. ברכות סב ע"א; מגילה כח ע"א.
13. ראה מאמרי 'אליהו בהר חורב - מל"א פרק י"ט', מגדים כא (כסלו תשמ"ו), עמ' 61-120, עיונים ד-יג ובמיוחד עיון י. גישה ביקורתית מצויה בדברי חז"ל גם ביחס למעשי אליהו המתוארים בפרקים יז-יח שלפני כן.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בסיפור המקרא עצמו. כלומר, הם ראו בחלק מן המסופר במקרא על אליהו, כוונה לבקר את מעשיו, והם פיענחו את רמזי הביקורת במדרשיהם. ביקורת זו, הן מצד המסופר במקרא והן מצד פרשנותם של חז"ל למקרא, אפשרית רק במקום שבו אליהו פועל על דעת עצמו (כמו בשבועתו על עצירת המטר בפרק י"ז, או בהליכתו למדבר בפרק י"ט). אולם כאשר אליהו מודרך בציווי אלוהי ופועל על פיו (כמו, למשל, בכרם נבות) מובן שאין מקום לכל ביקורת.

בסיפורנו מודרך אליהו על ידי מלאך ה' הן בתחילתו, בעצם היוזמה להתערב בשליחות אחזיה לדרוש בבעל זבוב אלוהי עקרון, והן בסופו, כשהוא מצווה לרדת עם שר החמישים השלישי אל אחזיה. ואילו בשתי החוליות שבאמצע - שרפת שני שרי החמישים וחמישיהם - שהן מושא שאלתנו, פועל אליהו על דעת עצמו. הוא גוזר על ירידת אש מן השמים, וה' נענה לו פעם אחר פעם. אין בתיאור הקצר כל מתיחות בין הנביא לבין משלחו או כל רמז לביקורת.

לא נותר לנו אלא להצטרף לשאלתם של פרשנינו, כדי לנסות ולהבין את כוונת הסיפור ואת מעשיו של אליהו. ונביאנה עתה בלשונו של ר"י עראמה:

מה חטאו לו חטא משפט מות שרי החמישים האלה הראשונים וחמישיהם... כי שלח בהם אש חרונו לאכול אותם?

ב. לאחר שאחזיה זיהה נכונה כי אותו "איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו" "אליה התשבי הוא" -

ט וַיִּשְׁלַח אֱלֹהֵי שֵׁר חֲמִשִּׁים וְחֲמִשִּׁי

לשם מה שלח את אלו? שאלה זו חשובה מאוד, שכן תשובתה עשויה להיות מפתח לתשובת השאלה שנשאלה בראש עיוננו. לרלב"ג בזה תשובה לא צפויה:

רוצה לאמר: ששלח לאליהו לכבודו לקרוא לו, שר גדול שהיו חמישים איש הולכים לפניו, והלכו עמו החמישים איש ההם.

לדעתו, שלח המלך משלחת של כבוד לבקש מאליהו שיבא אל המלך. כבודו של אליהו מתבטא בערכו של השר השלוח אליו. זהו שר כה מכובד שחמישים איש רגילים ללכת לפניו, ואף עתה הם עושים זאת.

מה עלה על דעתו של הרלב"ג לפרש כך את מעשהו של אחזיה? נראה שהוא התקשה (כמו מפרשים נוספים), מדוע היה צריך לשלוח חמישים איש אל אליהו. ודאי זכר כי יחידה של חמישים איש מצאנו בפרשת אבשלום (שמ"ב ט', א) ובפרשת אדוניה (מל"א א', ה): "וחמישים איש רצים לפניו". והפתרון המתבקש שחמישים האנשים לא נשלחו אל אליהו, אלא שימשו כליווי קבוע לשר החשוב

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שנשלח אליו. וממילא, כבודו של השר הוא גם כבודו של אליהו ששר זה נשלח אליו.

אולם פירוש רלב"ג קשה מאוד. אין לדמות את שר החמישים וחמישי שבפרקנו, לחמישים הרצים שנתנו כבוד לאבשלום ולאדוניה. הדמיון היחיד הוא במספר (שאוילי אינו מקרי, שכן חמישים איש היוו יחידה קבועה). אולם שם מדובר ברצים לפני מרכבה הנותנים כבוד לנסיך המתיימר למלוך, ואילו בפרקנו מדובר על "שר חמישים וחמישי" שפירושו הוא: שר המפקד על יחידת חיילים בת חמישים איש.¹⁴ אין זה אפוא שר בכיר כל כך, וממילא מטרת שילוחו אל אליהו אינה לכבד את הנביא; וחוזרת השאלה: לאיזה צורך נשלח מפקד עם פלוגת חיילים אל אליהו?

ברור כי פלוגת חיילים על מפקדה נועדה לפעולה 'צבאית' אלימה. על חמישים האיש הללו הוטל כנראה לתפוס את אליהו בכל מחיר. מספר כה רב של חיילים נגד איש אחד נועד למנוע את התחמקותו של הנביא, הידוע בהיעלמותו וביכולתו להתחמק מפני רודפיו.¹⁵ זו אכן התפיסה המקובלת על מפרשים אחדים.

אולם לשם מה מעוניין אחזיהו לתפוס את אליהו? נציב בזאת שלוש אפשרויות מן הקלה לחמורה, וננסה לברר איזו מהן מסתברת יותר:

א. אחזיהו מעוניין לאלץ את אליהו להופיע לפניו, ולומר לו את נבואתו ישירות, ולא באמצעות שליחיו.

ב. אחזיהו מעוניין להעניש את אליהו על נבואת הפורענות שניבא לו, ועל שמנע את שולחיו מלבצע את משימתם.

ג. הוא מעוניין להורגו על האמור בסעיף הקודם, ואולי כהמשך למדיניות אמו שנשבעה להרוג את אליהו (מל"א י"ט, ב) ועדיין ידה תקיפה (מל"ב ט', ל-לא).

באפשרות הראשונה תומכים כמה מפרשים, שאף אם אינם אומרים זאת בפירוש, כך עולה מכלל דבריהם. זו ודאי דעת רלב"ג, הסבור כי אחזיהו "שלח לאליהו לכבודו לקרוא לו, שר וגדול". מה טעמה של 'קריאתו' לאליהו? וודאי שלא להענישו עשה כן, כי מגמה כזו אינה מתיישבת עם נתינת כבוד לנביא. מסתבר שכוונת רלב"ג לומר כי קרא לו לשם ברור דבר הנבואה, שנמסרה לו קודם לכן מכילי שני.

14. השווה: שמות י"ח, כא; דברים א', טו; שמ"א ח', יב ועוד.

15. השווה: דברי עבדיהו במל"א י"ח, י; היעלמות אליהו בראש פרק י"ט שם; דברי חמישים מבני הנביאים בפרק הבא פסוק טז.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אפשרות זו מתחזקת מכך שזה הדבר שאירע לבסוף: אליהו ירד אל המלך החולה, והשמיע באוזניו את נבואתו (פס' טז), ולא מצאנו שניסו לעכבו או להרע לו. לאחר שסיים להשמיע את דבר ה' נראה כי אליהו עזב את שומרון בשלום בלא פגע.

אולם כמה קשיים עומדים כנגד אפשרות זו: ראשית, מדוע בכלל מעוניין אחזיה בהופעת אליהו לפניו? מדוע אין די לו במה שהשמיעו באוזניו מלאכיו בשם אליהו? מה שאירע לבסוף (בפסוק טז) מגדיל קושיה זו: הרי אליהו לא חידש דבר על מה שאמרו מלאכי אחזיה בפסוק ו (מלבד שינוי מסוים בסדר הדברים), ואין כל דו-שיח נוסף בין המלך לנביא. לשם מה אפוא היה אחזיה מעוניין בכך? המוזר ביותר הוא, שלשם תכלית לא נחוצה כל כך, מוכן אחזיה להקריב שלוש פלוגות מחייליו על מפקדיהן!

קושי אחר הוא, שלשם תכלית זו של הופעת הנביא לפני המלך (תכלית חיובית ביסודה), אין כל צורך באלימות, כשם שגם אין בה תועלת. גם אם יוכל אחזיה לאלץ את אליהו להופיע בפניו, היוכל לאלצו לדבר? סביר כי אחזיה היה משיג את מטרתו בלא קושי, אם היה מזמין אליו את אליהו בכבוד ובהבטחה כי לא יאונה לו כל רע.¹⁶ מדוע אפוא הוא שולח פלוגת חיילים לתפוס את אליהו ולהביאו בכוח, אם יכול הוא לנסות ולהשיג את מטרתו בדברים רכים? לכך יש להוסיף: שרי החמישים אינם רומזים כלל כי זו מטרת שליחותם.

אף עונש השַׁרְפָה שהטיל אליהו על שרי החמישים וחמישיהם, זה שאנו מתקשים בו בעיוננו, אינו מובן אם כל מטרתם הייתה להביאו אל המלך כדי שיינבא לפניו. אמנם נכון: הדרך שבה פעלו (על פי פקודת מלכם!) אינה ראויה ביחס לנביא ה', אולם המטרה אינה פסולה, ואליהו יכול היה למחול על כבודו הפגוע, להתלוות עמם ולשאת את דבר ה' לפני אחזיה, כפי שעשה לבסוף.

המפרשים ההולכים בדרך זו, אמנם הסבירו את עונשם של שרי החמישים וחמישיהם בכך שהללו היו מוכנים להפעיל כוח כפייה מטעמו של המלך, על איש האלוהים שאינו כפוף למלך. כך רלב"ג:

ידמה מדבריהם שהם היו רוצים להביאו עמהם בהכרח, מצד מצוות המלך. ולזה אמרו לו שיבא במצוות המלך, והרגיש אליהו מעניינם שאם לא יסכים ללכת מעצמו, יקחוהו בכוח למלאות מצוות המלך. ולזה אמר להם, כי מאחר שהם

16. רלב"ג אכן מתחיל ללכת בכיוון זה, כשהוא מפרש כי שר החמישים נשלח לכבודו של אליהו לקרוא לו. אולם אף הוא סבור כי כוונתו הייתה לכפות על אליהו לבוא לפני המלך (דבריו יובאו להלן, בהמשך העיון). כמו כן, ראינו לעיל כי פירושו בנוגע לנתינת הכבוד לאליהו דחוק ביותר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

קוראים אותו 'איש אלוהים' [כלומר, שהם מודים בכך], הנה מזה הצד אינו תחת המלך ולא יועילו בחזקם עמו. ולזה אמר 'ואם איש אלהים אני תצא אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמשיך'.

בעל המצודות מוסיף, כי לא רק נכוונתם לכפות את מצות המלך על אליהו היא סיבת עונשם, אלא אף סגנון דבריהם המחוץ: "שדיברו בזדון".

ר"י אברבנאל מפתח כיוון זה בפרקנו ביתר הרחבה, ונביא את דבריו:

והנה אחזיהו שלח שר חמישים וחמשיו בעד אליהו, וצויה אותם שיביאוהו בחזקה אם לא ירצה לבא בשומרון, כי ידע המלך שמפני איזבל אמו לא היה נכנס שמה זה ימים רבים...

והנה שר החמישים אמר לו: "איש האלהים, המלך דבר רדה!" לא אמר: 'המלך דבר שתלך לראותו כי חולה הוא על המיטה'¹⁷ כי אם: 'המלך דבר רדה - שתדבר מראש ההר, כי אינו רוצה שתשב שם מתבודד'. ולפי שראה אליהו שהיה שר החמישים מכין אנשיו להורידו בחזקה באף ובחמה 'וכדי בזיון וקצף'¹⁸ אמר "אם איש אלהים אני" - כמו שאתה אמרת, אינני משועבד למלך ואיני תחת ידו, כי עבד אלוהים אנוכי, ואם העניין כדברי, תצא אש אלוהים מן השמים ותאכל אותך ואת חמשיך כדי שתדע שיש אלהים שופטים בארץ'¹⁹.

ולפי שבא שר חמישים אחר והוסיף על חטאתו פשע באומר "כה אמר המלך: מהרה רדה!" - בזדון ובגובה לבו, השיבו כמו שהשיב לראשון ונשרפו כולם שם. והנה, בחר אליהו להוריד האש עליהם ולשרפם, לפי שבהר הכרמל הוריד האש מן השמים, לעיני אחאב ולעיני כל עבדיו. ואחרי שהמה ראו הנס האלוהי ההוא בעיניהם, ולא שתו לב אליו, ובאו לפניו בזדון ובגובה לב, היה מעונשם שישרפו באש, כי 'כל הקרב אל מקדש השם יומת'²⁰, והנביא היה מקדש השם.

אחר כל זאת, עדיין ממאן הלב לקבל הנמקה זו לעונש החמור מאין כמותו שעונש אליהו את שרי החמישים וחמשיהם. לא נצא ידי חובת הצגת דעה זו, אם לא נוסיף כי לדעת ר"י אברבנאל פעל אליהו כפי שפעל מתוך אי-הבנה למטרת הבאתו לפני אחזיהו, ר"י אמוסיף על דבריו הקודמים משפט זה:

17. משמע: אף שזהו הטעם האמתי לפקודת המלך, שהוא חפץ לראות אליהו ולשמוע דבריו, שר החמישים לא אמר זאת.

18. על פי אסתר א', יח.

19. תהילים נ"ח, יא-יב: "ישמח צדיק כי חזה נקם, פעמיו ירחץ בדם הרשע. ויאמר אדם: אך פרי לצדיק, אך יש אלהים שפטים בארץ".

20. על פי במדבר י"ז, כח: "כל הקרב הקרב אל משכן ה' ימות". ושם (במדבר ט"ז, לה) מתו מאתיים וחמישים 'המתקרבים' מקטירי הקטורת באש שיצאה מאת ה' ואכלה אותם, ממש כמו בפרקנו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ואין ספק שאליהו חשב שאחזיהו היה רוצה להרגו; ולכן התאמץ לנקום נקמת נפשו ולשרוף שרי החיל, כדי שאחזיהו יפחד מלפניו ולא ישלח ידו בו. וכן היה דעתו לעשות לכל אשר יבוא אליו.²¹

נראה שכוונת ר"א לומר "שאליהו חשב שאחזיהו רוצה להרגו" ובאמת אין הדבר כן. יוצא שלפי טעם זה, שרפת מאה איש, בטעות ובאי-הבנה של אליהו יסודה! דבר זה חמור עד מאוד. מדוע לא בירר אליהו את מטרת הפקודה להביאו אל אחזיהו, בטרם "התאמץ לנקום נקמת נפשו ולשרוף שרי החיל"? ואם נאמר ששרי החמישים עצמם לא ידעו את מטרת הפקודה, כיצד זה נתן ה' בלב נביאו לטעות ולעשות מעשה כה חמור? מדוע לא גילה לו כי אין כוונת אחזיהו להורגו, כפי שאכן עשה מלאך ה' בפעם השלישית?

ד. לאחר שהצבענו על הקשיים המרובים באפשרות הראשונה, 'הקלה', שהוצעה להסבר מניעיו של אחזיהו, נראה שאין מנוס מלקבל את אחת האפשרויות 'הקשות' יותר, השנייה או השלישית. לא אי-הבנה מצד אליהו יש כאן, אלא הבנה נכונה של כוונת אחזיהו להרע לו. אופיין האלים של המשלחות הנשלחות לתפוס את אליהו - שר חמישים וחמישים חייליו בכל אחת - והדברים הבוטים שבפי שני שרי החמישים, אינם מותירים כל אפשרות אחרת ביחס לכוונת אחזיהו בשליחתן.

יש לזכור כי 'הגבירה' בממלכת ישראל בעת הזאת היא איזבל אם אחזיהו, אשר נשבעה זה מכבר

מל"א י"ט, ב כה יַעֲשׂוּן אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסֵפוּן כִּי כָעַת מִחֹר אֲשִׁים אֶת נַפְשָׁךְ כְּנַפֵּשׁ אֶחָד מֵהֶם.

אמנם אליהו הצליח אז להתחמק מידיה, אולם מאז לא מצאנוהו פועל שוב בשומרון.²² אף אחזיהו עצמו הרי הלך "בדרך אביו ובדרך אמו" (מל"א כ"ב, נג) ועל כן צפויה התנכלותו לאליהו כממשיך דרך אמו.

על כן סביר כי בין שתי האפשרויות, השנייה והשלישית, יש להעדיף את האפשרות השלישית. התגלותו של אליהו בסמוך לעיר שומרון, לאחר שנות היעלמות, בדרך שנתפסה בעיני אחזיהו כהתגרות בבית המלוכה, הביאה את המלך הרשע לנסות ולממש את חלומה הישן של אמו: להרוג את הנביא.

21. הנמקה זו מבטלת את הצורך בהנמקות הקודמות של ר"א לתגובתו של אליהו, שהרי היא חזקה מהן לאין ערוך. נראה שר"א לא הסתפק בהנמקה זו לבדה, מפני הקשיים שיש בה ושיפורטו למעלה מיד בהמשך. מאידך, הוא חש בחולשתם של דבריו הקודמים, וניסה להוסיף טעם חזק יותר למעשיו של אליהו. אולם שני טעמים, שכל אחד מהם קשה בפני עצמו, אינם מצטרפים יחדיו לטעם משכנע אחד!

22. את אחאב פוגש אליהו לאחר מכן, בכרם נבות אשר ביזרעאל.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

רצון אחזיה להרוג את אליהו אינו רק בגדר הגשמת תכניתה הישנה של איזבל, ואף לא רק ענישתו של אליהו על מעשיו בפרקנו. מסתתרת בו כוונה נוספת, ואפשר שהיא הכוונה העיקרית, וההבחנה בקיומה של זו נחוצה ביותר להבנת סיפורנו: על פי התפיסה הרווחת במקרא, קיימת זיקה הדוקה בין אישיותו של הנביא לבין הנבואה שבפיו. המשמעות 'החיובית' של דבר זה היא, כי חייו האישיים והמשפחתיים של הנביא משועבדים לדבר ה' שבפיו, והופכים הם עצמם להיות אות נבואי.²³

אולם זיקה זו שבין הנביא עצמו לבין הנבואה שבפיו, נתגלגלה גם בתפיסה שלילית של מתנגדי הנבואה: הם סברו כי פגיעה בנביא גופו תהא פגיעה בנבואתו ותגרום לביטולה. מכאן ניסיונם של כמה מלכים במקרא לפגוע בנביאים ואף להרגם, לאחר שהללו נשאו נגדם נבואת פורענות. אין זה רק ניסיון לסתימת פה של גורם אופוזיציוני, כפי שהדברים נתפשים על ידי אדם בן ימינו. יש כאן כוונה 'מטפיזית' לבטל את דברו הרה-האסון של הנביא.²⁴

נראה כי גם על פי תפיסתו של אחזיהו, השוכב חולה במיטתו והחרד בוודאי מפני התגשמותה של נבואת הפורענות שנשלחה אליו מאת אליהו, מהווה הפגיעה באליהו והריגתו מעשה המבטל את תוקפה של הנבואה שבפיו. הוא שולח את חייליו לפגוע באליהו, כדי להבטיח את שלומו במחלתו. ההתנגדות ל'איש

23. ישעיהו מצווה לקרוא לבניו שמות המבטאים את תוכני נבואתו (ז', יד - ח', יח): "הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאתות ולמופתים בישראל מעם ה' צבאות השכן בהר ציון" (ח', יח). ירמיהו מצווה (ט"ז, ב-ג) "לא תקח לך אשה ולא יהיו לך בנים ובנות במקום הזה" כמופת נבואי לחורבן העומד להתחולל ביהודה (שם, ט): "הנני משבית מן המקום הזה... קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה...". אצל יחזקאל, מלבד הנבואות המצריות אותו למעשים סמליים המשעבדים את חייו הפרטיים לתקופות זמן ארוכות (כמו בפרק ד), הפכו מות אשתו והציווי שלא להתאבל עליה, לאות לחורבן העומד בפתח "והיה יחזקאל לכם למופת, ככל אשר עשה תעשו" (כ"ד, כד). כך גם נישואיו של הושע, ועוד.

24. נראה כי לכך יש לשייך את הריגת זכריה בן יהוידע שניבא נבואת פורענות נגד יואש, ובעקבות כך "וירגמהו אבן במצות המלך בחצר בית ה'" (דה"ב כ"ב, כא). בייחוד יש לראות זאת בהתנכלותו של המלך יהויקים לאוריה בן שמעיה שברח למצרים משום שהמלך ביקש להמיתו לאחר שניבא על חורבן בית המקדש, "ויוציאו את אוריהו ממצרים ויבאָהו אל המלך יהויקים ויָקְהוּ בחרב..." (ירמיה כ"ו, כג). אף את ירמיהו ואת ברוך בן נריה סופרו ביקש יהויקים להרוג, לאחר שיזמו קריאה בציבור של מגילת נבואות הפורענות, אך תכניתו לא צלחה בידו "ויסתרם ה'" (ירמיה ל"ו, כו). לחיפושיו של יהויקים אחר הנביא קדם מעשה, שאף אותו יש לראות כניסיון לפגוע בקיום דבר ה': "ויהי כקרא יהודי שלש דלתות וארבעה, יקרעה בתער הספר, והשלך אל האח עד תם כל המגלה על האש אשר על הארץ" (שם, כג). באמצעות פגיעה באות הנבואי המוחש - מגילת הנבואות - סבר יהויקים כי ביטל את תוקפה של הנבואה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

האלוהים' היא אפוא ביסודה התנגדות ל'דבר האלוהים'; המאבק כנגד הנביא הוא ניסיון לסכל את קיום נבואתו.

הבחנה זו במניעיו של אחזיה, מאירה את המחצית השנייה של סיפורנו באור חדש, והיא מאחדת את כל חלקי הסיפור סביב נושא אחד: ניצחון דבר ה' את מתנגדיו, עד להתקיימותו המלאה.²⁵ במחצית הראשונה של הסיפור, מתגלה דבר ה' באמצעות אליהו וכובש את מלאכי אחזיה. הללו זונחים את שליחות מלכם, והופכים לשלוחיו של אליהו הנושאים את דבר ה' אל מלכם. זהו ניצחון ראשון של דבר ה', והוא ניצחון כפול: ראשית, הוא קוטע את מעשה חילול השם שנעשה על ידי אחזיהו, ומונע את השלמתו. שנית, דבר ה' מובא לידיעת אחזיה בעל כורחו, על ידי מלאכיו שלו. ניצחון כפול זה נתאפשר הודות לתשובתם של מלאכי אחזיה והתמסרותם לדבר ה' שבפי אליהו.

במחצית השנייה נידונה תגובת הנגד של אחזיה על ניצחון ראשון זה של דבר ה'. הוא מנסה לסכל את קיומו של דבר ה' באמצעות חייליו על ידי פגיעה באליהו. המאבק על שמירת חייו ועצמאותו של איש האלוהים, הוא 'מאבק זוטא' (על דרך 'משפט-זוטא') - מאבק קטן המצוי בתוך מאבק גדול ממנו, על קיומו וניצחונו של דבר ה'. דברו של ה' אכן קשור בנביא, אולם לא במובן שסבור אחזיה (שכן גם לו יצויר כי הנביא ייעלם מן הזירה מסיבה כל שהיא, אין דבר ה' תלוי בו והוא יתקיים על כל פנים), אלא במובן הפוך: חסינותו של דבר ה' אל מול מתנגדיו הופכת אף את נושאו של דבר ה', המחרף נפשו לשם כך, לחסין מפני כל התנכלות. בכך הופך ניצחונו של איש האלוהים על מתנגדיו לאות נבואי המבשר את ניצחונו העתידי של דבר ה' שבפיו. שהרי כבר אמרנו כי הנביא גופו, בעצם קיומו ובמאורעות חייו, משמש אות ומופת לנבואה שבפיו (ראה הערה 23).

חסינותו של אליהו בפרקנו אינה נובעת מהגנה אלוהית ישירה הניתנת לו מחמת היותו נושא דבר ה'.²⁶ ניצחונו על מתנגדיו הוא ניצחונו שלו: "ואם איש אלהים אני, תרד אש מן השמים ותאכל אתך ואת חמשיך", וגזרתו של אליהו מתקיימת: "ותרד אש מן השמים ותאכל אתו ואת חמשי". דבר זה בא ללמד כי חסינותו של הנביא אינה רק לשם התכלית המעשית, שיתאפשר לו למלא את

25. אם לא נייחס לאחזיה מניע זה, אלא את אחד המניעים הקודמים שהזכרנו (כגון מימוש תכניתה של איזבל להרוג את אליהו), המחצית השנייה תהיה המשך של הראשונה רק במישור העלילה, אך לא בנושא אחד המאחד את שתיהן.

26. הגנה ישירה כזאת ניתנה לאיש האלוהים שבא מיהודה, כאשר יבשה ידו של ירבעם המורה "תפשוהו" (מל"א י"ג, ד). אפשר שאף לירמיהו וברוך בן נריה ניתנה הגנה כזאת: "ויסתרים ה'" (ירמיה ל"ו, כו).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

תפקידו, אלא היא נגזרת מעצם היותו איש האלוהים. ניצחונו על מתנגדיו מהווה עיצוב של ניצחון דבר ה'.

דבר ה', לאחר בואו לעולם, אינו זקוק עוד להגנה מחודשת מאת ה'. מרגע הישלחו לעולם נאמר עליו: "כן יהיה דברי אשר יצא מפי, לא ישוב אלי ריקם, כי אם עשה את אשר חפצתי והצליח אשר שלחתי" (ישעיה נ"ה, יא). כיוצא בו, נושא דבר ה', הנביא, עצמאי הוא במאבקו: הוא הגוזר כיצד יתממש ניצחונו על מתנגדיו, והקב"ה מקיים את דברו.²⁷

פעמיים התחולל עימות בין דברו של המלך, המופיע בפי שלוחיו שרי החמישים ("המלך דבר...") ונועד ללכוד את הנביא ולפגוע בו, לבין דברו המנוגד של איש האלוהים, ופעמיים גבר דברו של איש האלוהים. אף בפעם השלישית ניצח איש האלוהים את המלך המתנכל אליו, אולם זאת הפעם לא בדברו הגוזר. אדרבה, דווקא דברו של שר החמישים השלישי, המכיר בעליונותו של איש האלוהים על פני המלך והמתחנן אליו על נפשו, הוא הוא ניצחונו של איש האלוהים. כאן אין צורך עוד בדברו של אליהו, והנביא אכן שותק.

ניצחונו השלישי הזה של אליהו במאבקו כנגד המלך המתנכל לו (ניצחון ב'מאבק הזוטא') מביא בהכרח, מבחינת מהלך האירועים, להופעתו המחודשת של דבר ה' שבפי אליהו ולניצחון מחודש של דבר ה' במאבק העיקרי, זה המצוי במעגל החיצון של הסיפור. ניצחון דבר ה' לקראת סופה של המחצית השנייה, דומה במידת מה לניצחונו במחצית הראשונה: אף כאן מתגלה מלאך ה' אל אליהו ומצווה עליו למסור שוב את דבר ה', זה אשר נתגלה במחצית הראשונה. אולם אופיו של ניצחון דבר ה' הפעם קשור בניצחונו הקודם של נושאו - איש האלוהים - במהלך המחצית השנייה של סיפורנו. לאחר שאליהו גבר פעם אחר פעם על התנכלותיו של המלך שנעשו באמצעות שלוחיו, הוא מופיע לפני המלך עצמו,

27. מובן כי בדברים שלמעלה אנו מתארים את ניצחון דבר ה' ונושאו כפי שהם בסיפורנו. לא בכל מקום שישנה התנכלות לנביא גובר הנביא על מתנגדיו בדרך דומה לזו שבפרקנו. ישנן תקופות שבהן אין הנסים מצויים כפי שהיו בימי אליהו, והדרכים להצלת הנביא אחרות הן. וישנם אף מקרים שבהם גוברת ידו של המלך על הנביא עד לרציחתו. לא כאן המקום לברר את ההבדלים שבין כל סיפורי העימות שבין מלך לנביא במקרא. ראוי לציין שאף בעימות מסוג אחר שבו עמד נביא, בערעור של קרח ועדתו על אמתות נבואתו של משה ועל זכותו להנהיג את ישראל כשליח ה', פעל משה, בדומה לאליהו כאן, באופן עצמאי כדי להוכיח את אמיתות שליחותו, וה' קיים את גזרתו: "בזאת תדעון כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה כי לא מלבי. אם כמות כל האדם ימתון אלה... לא ה' שלחני. ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אתם... וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה'" (במדבר ט"ז, כח-ל).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

חסין מפגיעה אף ב'גוב האריות', והוא משמיע באוזני המלך את דבר ה' פעם נוספת. שוב נאלץ המלך, ודאי למורת רוחו, לשמוע את הנבואה הגוזרת את דינו למות על מיטתו. עתה נוכח המלך כי אין בכוחו להתנגד לדבר ה': לא להשתיקו ולא לסכלו באמצעות פגיעה בנביא.

אין הכתוב משמיענו כיצד ניצל אליהו מפגיעה בעת שמילא את שליחותו והופיע לפני המלך, ואנו רשאים להניח הנחות שונות שימלאו פער זה בכתוב.²⁸ אולם יש לתת טעם לשתיקה זו של הכתוב. נראה כי הטעם הוא, שבשלב זה של הסיפור אנו שבים לניצחון דבר ה' הנישא ברמה לפני המלך. כניסת הכתוב לתיאור דרך הימלטותו של אליהו מפגיעתם של המלך ושלוחיו, הייתה משאירה אותנו בתחום 'מאבק הזוטא' הקודם, זה שבין המלך ושלוחיו לבין איש האלוהים. בכך היה מתקפח רושם ניצחונו של דבר ה'.

הפסוק האחרון בסיפורנו (יז) מוביל אל התכלית: מניצחון דבר ה' שלפני כן להתקיימותו הֶרְאִיתִי במציאות. הרציפות בין דבר ה' שבפי אליהו למימוש במציאות, מומחשת בחזרה משולשת על השורש מ"ת, פעמיים בדבר ה' ופעם שלישית בהתקיימותו: "המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות: וימת כדבר ה'..."

עם התקיימות דבר ה' במותו של אחזיה מזכירנו הכתוב, כי דבר ה' הזה אינו איזו גִזְרָה שמימית שרק אנו יודעים על קיומה, אלא זהו "דבר ה' אשר דבר אליהו", אותו דבר ה' שהיה מזוהה לאורך כל הסיפור עם דוברו. ניצחונו הסופי של דבר ה' הוא גם ניצחונו של נושאו.

ה. השאלה שהצבנו בראש עיונונו "מה חטאו שני שרי החמישים וחמישיהם... והמה שלוחים ומצוות מלך עליהם לאמר שליחותם?" הביאה אותנו להפליג ולבאר את כל מהלך סיפורנו. אולם כפי שנראה עוד מעט, הפלגה זו אינה עניין זר לשאלתנו. התחלנו בבירור מניעיו של אחזיה השולח שלוש פעמים שרי חמישים וחמישיהם אל אליהו. נתברר לנו כי כוונתו הייתה שהללו יתפסו את אליהו כדי לפגוע בו ולהרגו.

עוד לפני בירור הסיבה המדויקת שבגללה ביקש אחזיה להרוג את אליהו, ניטל עוקצה של השאלה על אודות מעשיו של אליהו שהביא לשרפתם של רודפיו, שהרי

28. החל מן ההנחה הלא כל כך מסתברת, שהגנה נסית היא שמנעה את הפגיעה בנביא, ועד להנחה היותר סבירה, שחייליו של המלך (שחלקם, או כולם, היו בקבוצת 'החמישים' השלישית) לא היו מוכנים למלא פקודה לפגוע בנביא. אפשר גם שפקודה כזו כלל לא ניתנה, מחמת ההפתעה של המלך החולה למראה אליהו העומד לפניו באופן כל כך בלתי צפוי.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מעתי' יש לומר כי מעשיו הם מעשי התגוננות מפני רודפי נפשו. אך יחד עם זאת, יש במעשיו של אליהו גם עונש ראוי לשני שרי הצבא ולפקודיהם. הללו נקלעו לשדה העימות שבין המלך לנביא. הם אמנם פועלים על פי פקודת מלכם, שציווה עליהם לפגוע באיש האלוהים. אולם מה ערכה של פקודה זו, פקודתו של בשר ודם, 'מלך אביון', חוטא ופושע, המוטל על ערש דווי וימיו ספורים, כנגד מצוות ה' 'מלך עליון'? הניסיון להרוג את אליהו אינו סתם מעשה רציחה אלא חמור מכך: ניסיון להרוג את נביא ה' בשל היותו כזה, ובשעה שהוא ממלא את תפקידו. והכתוב זועק ואומר על הרבה פחות מכך:

תהילים ק"ה, יד לא הניח אדם לעשקם ויזכח עליהם מלכים:
טו אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו!

התירוץ של היותם 'ממלאי הפקודות' של מי שהם כפופים לו אינו תירוץ כלל, אלא הוא הוא כתב האישום. הפקודה לפגוע באיש האלוהים על שמילא את שליחותו הנבואית עומדת בסתירה לכפיפותו של האדם למי שאליו כפופים הכול, מן המלך ועד אחרון עבדיו. שני שרי החמישים וחמישיהם (כן, גם החיילים הפשוטים!) עמדו במבחן של עימות בין פקודת מלכם לפקודת מלכו של עולם, והכריעו להעדיף את פקודת מלכם.

לא בשגגה ובלא דעת הכריעו הללו כפי שהכריעו. שכן אליהו אינו נביא אלמוני ובלתי מוכר שניתן להכחיש את היותו נביא,²⁹ וגם איש לא טען נגדו שניבא שקר ועל כן הוא חייב מיתה.³⁰ אדרבה, הפקודה להריגתו באה דווקא בשל היותו נביא מוכר שדבריו תמיד התקיימו. אף עתה נועדה הפגיעה בו לסכל את נבואתו ולבטלה והיא נובעת אפוא מידיעה שניבא אמת בשם ה'.

תודעתם הברורה של שני שרי החמישים, שהכריעו ביועין להעדיף את פקודת מלכם על פני מה שמייצג איש האלוהים, באה לידי ביטוי מילולי בפנייתם אל אליהו. כך שר החמישים הראשון וכך גם השני:

ט וַיִּדְבֹר אֵלָיו: אִישׁ הָאֱלֹהִים! הַמֶּלֶךְ דָּבָר: רְדֵה!
יא וַיַּעַן וַיִּדְבֹר אֵלָיו: אִישׁ הָאֱלֹהִים! כֹּה אָמַר הַמֶּלֶךְ: מִהֲרָה רְדֵה!

ברור שפנייתם זו מביעה את הכרתם באליהו כאיש אלוהים ואת העדיפות שהם נותנים, למרות זאת, לפקודת מלכם.

29. בכך אינו דומה לאיש האלוהים שבא מיהודה לבית אל, והוא נביא אלמוני לגבי ירבעם ואנשי בית אל (מל"א י"ג).

30. כשם שטענו כנגד מיכיהו בן ימלא (מל"א כ"ב) וכנגד ירמיהו כשניבא על חורבן המקדש (ירמיהו כ"ו).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שרי החמישים הללו אינם הראשונים בסיפורנו הנקלעים לשדה המערכה שבין המלך לנביא. קדמו להם מלאכי אחזיה אשר נשלחו לדרוש בבעל זבוב אלוהי עקרון. את המלאכים הללו פגש אליהו, והוא שהעמידם במבחן בין נאמנות לדבר ה' בפי נביאו לבין משמעת עיוורת לפקודת מלכם החוטא. אותם שלוחי אחזיה "האמינו בדבר האלהים ושבנו אל אחזיה" (כלשון רי"א). את עמידתם בניסיון תיאורנו בעיון א לעיל. לא זו בלבד שהללו נמנעו מללכת הלאה בשליחות מלכם עקב תוכחתו של אליהו, אלא אף הפכו להיות שלוחי אליהו אל אחזיה.

שרי החמישים מוכנסים לשטח העימות בין המלך לנביא ביוזמתו של המלך. אחזיה הוא שמעמידם בניסיון בפקדו עליהם ללכוד את איש האלוהים ולפגוע בו. היה להם לשני שרי החמישים ללמוד קל וחומר מחבריהם מלאכי אחזיה הראשונים, לנהוג כבוד באיש האלוהים ולהעדיפו על פני מלכם החוטא. אולם שני שרי החמישים הראשונים לא נהגו כך, ולכן נענשו.

1. לעיל הקדשנו דיון רחב לבירור הסיבה שבגללה ביקש אחזיה להרוג את אליהו, והעלינו כי מסתבר שאחזיה ביקש בדרך זו לסכל את דבר ה' שבפי אליהו על מותו. האם בירור זה מוסיף נופך לדיון הנוכחי, בשאלת הצידוק של שרפת שני שרי החמישים וחמישיהם?

התשובה לכך חיובית בהחלט. עד עתה ראינו במעשיו של אליהו כנגד שתי המשלחות מעשי התגוננות מחד, ומעשי ענישה לחוטאים מאידך. שני ההסברים הללו מותירים את מעשיו כמעשים שנעשו על דעת עצמו, ובכך הם עומדים בניגוד לשני מעשיו האחרים של אליהו בתחילת הסיפור ובסופו, שבהם הוא פועל בהנחיית מלאך ה'. כמעשים שנעשו מדעתו הם חשופים לביקורת: שמא נעשו מתוך נגיעה, ואולי מתוך קנאות יתרה. דווקא העובדה שמתחילת הסיפור מדרוך אותו מלאך ה' במעשהו, ואילו בהמשך פועל אליהו שלא בהדרכתו, מעוררת למחשבה שמא ישנה הסתייגות של מעלה ממעשיו (ואף שה' נענה לו בהורדת אש מן השמים, בכל זאת אין בכך ערובה להסכמה גמורה עם דרכו).

אולם על פי ההסבר שניתן לעיל לכלל המסופר בפרקנו, הרי העלינו כי כל חלקי מתאחדים סביב נושא אחד: ניצחוננו של דבר ה' את מתנגדיו. אירועי המחצית השנייה של הסיפור אינם עניין צדדי בו, אלא חלק מן המאבק לקראת ניצחוננו של דבר ה'. לעיל כינינו את מאבקו של אליהו במחצית זו 'מאבק זוטא'. ניצחון איש האלוהים במאבק זה מהווה תנאי לניצחוננו של דבר האלוהים אחר כך. ניצחוננו של איש האלוהים את מתנגדיו הוא אות נבואי המבשר את ניצחוננו הקרוב של דבר ה' שבפיו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

דווקא משום שעל ניצחון הנביא להקדים ולעצב את ניצחון דבר ה' שבהמשך, שומה על הנביא לגבור על מתנגדיו בדרך עצמאית, כשם שגם דבר ה' גובר על מתנגדיו כישות עצמאית. רק לאחר שהוכחה חסינותו ועצמאותו של נושא דבר ה', ולאחר שנכשל ניסיון ההתנכלות לו, חוזר דבר ה' ומופיע בסיפורנו (ושוב במצוות מלאך ה') ומתממש לבסוף במציאות.

נמצא לפי זה, כי המעבר שעובר אליהו מפעולה נבואית המונחית על ידי מלאך ה' לפעילות עצמאית הנעשית על דעת עצמו ובגזרתו (וכן החזרה שאחר כך לפעילות מונחית על ידי מלאך ה') הוא לצורך המאבק בין דבר ה' ונושאו לבין המתנגדים לאלו. לא ממניעים אישיים או מנטייה שבלב גזר אליהו את גזרותיו על שרי החמישים וחמישיהם, אלא במסגרת פעולתו כנביא לשם מימוש דבר ה' שבפיו ולניצחונו את כל מתנגדיו.

ז. בקושיית ר' משה אלשיך פתחנו את עיוננו זה, ובתשובתו נסיימנו. הוא שאל מדוע העניש אליהו את שרי החמישים וחמישיהם "והמה שלוחים ומצוות מלך עליהם לאמר שליחותם". בתשובתו מברר אלשיך אם אכן הייתה מצוות המלך עליהם רק 'שיאמרו' דברים, או שמא יותר מכך:

ואחשבה בשום לב: למה היה משלח שר חמישים וחמישיו? והיה שולח אחד, או שניים שלושה אנשים אנשי חיל לפי כבודו.³¹ ועוד: למה לא אמרו [שרי החמישים] 'המלך דבר רדה אליו' [אם הייתה כוונתם רק להביאו לאחזיה]³² כי אם "המלך דבר רדה"... אך לא כיוון שירד אל המלך לדבר עמו, כי אם לדבר אליהם, שירד אליהם לתחתית ההר, והוא כי לקחת נפשו זממו, על דבר השליחות אשר שלח למלך בשם ה' שלא יקום ממיטתו. ועל כן אמרו: 'אתה, שאתה איש האלוהים המשלח שליחות בשמו, המלך דיבר רדה, כלומר: 'כי דבר מלך שלטון'³³ ומה ימריץ³⁴ היותך איש האלוהים? ואחר שהמלך דבר רדה, ולא אמר 'רדה אל המלך' כי אם רדה אלינו, והכוונה להכותו נפש. וגם כיוונו לומר: 'הנה לא יבצר ממנו מעלות אליך ולקחת נפשך, אלא שהמלך דיבר רדה'.

חיזוק לדעתו של אלשיך, לא רק בכוונה הכללית שהוא מייחס לאחזיה לקחת את נפש אליהו, אלא בחידושו המיוחד שדבר זה אמורים היו לעשות שרי החמישים עצמם, בלא להביא את אליהו אל אחזיה כלל, יש להביא מפסוק טו המדבר בשר החמישים השלישי:

31. רוצה לומר: אם כוונתו הייתה לכבדו, כפי שפירש רלב"ג.

32. כפי שפירשו רלב"ג ור"י אברבנאל.

33. על פי קוהלת ח', ד "באשר דבר מלך שלטון".

34. על פי איוב ט"ז, ג "או מה ימריץ כי תענה" והוא מפרש מרץ מלשון חוזק, תוקף.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

וַיְדַבֵּר מֶלֶאךָ ה' אֵל אֱלֹהֵינוּ: רַד אֹתוֹ, אֵל תִּירָא מִפְּנֵיו.

מפני מי נצטווה אליהו שלא לירא? יש מפרשים ציווי זה ביחס לאחזיה. אולם מבחינה תחבירית קשה לפרש כך, שהרי המלך לא נזכר עד עתה, ורק בסוף הפסוק הוא נזכר במשפט אחר: "ויקם וירד אותו אל המלך". לפי שטף הלשון יש לפרש "אל תירא מפניו" - מפני שר החמישים הזה, השלישי. ומכלל דבריו של מלאך ה' יש ללמוד, כי מפני שר חמישים זה אין לו לאלהו לירא, כי הלה לא יעשה לו כל רע ורק יביאנו אל המלך. אך מפני שני שרי החמישים הקודמים היה לו לאלהו לפחד, שכן הם עצמם אמורים היו להרע לו.

שאלות לעיון ולהעמקה

1. בעיון זה שקלנו כמה אפשרויות ביחס לכוונתו של אחזיה בשליחת שרי החמישים וחמישיהם אל אליהו. מדוע אין הכתוב מפרש את כוונת אחזיה, ובכך חוסך את ההתלבטות? דבר זה יכול היה להיעשות או באמצעות ציטוט הדברים שאמר אחזיה לשר החמישים הראשון כששלח אותו (והשווה לפסוק ב לעיל "וישלח מלאכים ויאמר אלהם...") או בהרחבת דבריו של שר החמישים אל אליהו ('המלך דבר רדה למען...'). האם תוכל לתת משמעות לשתיקת המקרא (ולשתיקתם של שרי החמישים) מגילוי כוונת הפקודה?

2. טו וַיְדַבֵּר מֶלֶאךָ ה' אֵל אֱלֹהֵינוּ: רַד אֹתוֹ, אֵל תִּירָא מִפְּנֵיו.

בסוף עיוננו אמרנו כי הכינוי 'מפניו' רומז לשר החמישים השלישי, ולא לאחזיה.

א. מדוע היה אליהו ירא מפני שר חמישים זה (שהרי אין אומרים 'אל תירא' אלא למי שהוא ירא), והלוא הלה נכנע מלפני אליהו והתחנן לפניו על נפשו?

ב. האם מפני קודמיו היה אליהו ירא (כפי שהסקנו בסוף העיון)? והרי הוא גזר שיישרפו באש וגזרתו נתקיימה!

ג. היכן מצינו שני אישים בתורה, שדווקא לאחר ניצחונם על אויביהם נאמר להם בדבר ה' 'אל תירא', בלי שקדם לכך תיאור של היותם יראים?

3. רד"ק מפרש את צו מלאך ה' שבפסוק טו כך:

אל תירא מפניו - כי מתיירא היה שיוליכנו למלך והיה ירא מן המלך, מפני שהתנבא עליו רע שימות, או היה ירא מפני איזבל אמו.

א. האם מסכים רד"ק עם הפירוש לכינוי 'מפניו', שהוא רומז לשר החמישים השלישי?

ב. האם הוא מסכים עם דברי אלשיך שהובאו בסוף העיון, כי שרי החמישים עצמם היו אמורים להרע לאלהיה?

4. בספר 'תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת' מהדורת א' קופפר, סי' קע"ז, מופיעות תשובות של ר' יהודה החסיד לכמה שאלות שנשאל. הנה שאלה ותשובה הנוגעות לעיוננו:

ואשר שאלת: למה נענש אלישע שקילל את הילדים [וגרם בכך להריגתם על ידי דובים, מל"ב ב', כג-כד, ובמסכת סוטה מז, א אמרו שכעונש על כך חלה אלישע] יותר מאליהו שאמר 'תרד אש ותשרוף שרי חמישים וחמושיהם'. אני משיב, אשר מתוך הדברים שדיבר המלאך לאלהיו, ואמר לו: 'רד... אל תירא מפניו' אנו למידין שהיה ירא מפניו שלא יהרגו, בשביל שנתנבא עליו כבר, ושלח לו ביד מלאכיו ראשונים 'המטה אשר עלית... לא תרד...' והיה יודע, כי שרי חמישים וחמושיהם היה בדעתם למוסרו ביד המלך ולהורגו, והתורה אמרה 'הבא להרגך השכם להורגו' (סנהדרין עב, א). וכשבא שר החמישים שלישי ואמר 'ועתה תיקר נא נפשי בעיניך' פירוש: שים נא עצה מזאת, אם אשוב אל המלך ואיך עמנו, חייבת את ראשי למלך, מיד: 'וידבר מלאך ה' אליו רד אותו אל תירא מפניו'. אבל באלישע לא היו כי אם מתלוצצים בו ולא היה לו להענישם, כדכתיב (משלי י"ז, כו) 'גם ענוש לצדיק לא טוב'.

א. במה דומה שאלתו של השואל כאן, לשאלתם של הפרשנים שהבאנו בראש עיוננו (אלשיך ובעל העקדה) ובמה היא שונה מהם?

ב. במה דומה תשובתו של המשיב לתשובת אלשיך, ובמה היא שונה ממנו?

ג. מהו הצידוק העיקרי שרואה המשיב לשריפת שרי החמישים וחמושיהם על ידי אלהיה?

ד. אף המשיב מדייק את תשובתו מדברי מלאך ה' לאלהיה בפסוק טו. כמו מי הוא מפרש פסוק זה (ראה שאלה 3), ומה המסקנה שהסיק ממנו?

ה. נסח בלשון ימינו את ההבחנה שעושה המשיב בין מצבו של אלהיה בפרקנו למצבו של אלישע בפרק הבא (פס' כג), בעת שמתקלסים בו הנערים. כיצד הבין המשיב את הפסוק שהביא ממשלי, ומדוע אין פסוק זה תקף לפרקנו?

ד. בין שר החמישים הראשון לבין השני

סיפור המשלחת הראשונה הנשלחת בידי אחזיה כדי לתפוס את אליהו והנשרפת באש מן השמיים, חוזר על עצמו במשלחת השנייה כמעט במדויק. אולם ברוב המקומות במקרא שישנה חזרה מעין זו, וכן הדבר במקומו, מצויים הבדלים זעירים בתוך החזרות. פרשנים רבים מתעלמים מהבדלים אלו. אולם יש מפרשנינו, ובייחוד המאוחרים שבהם, הפוקחים את עינינו לכל הבדל קטן ומעמידים על משמעותו.

נציב כאן, בשני טורים מקבילים, את שני הקטעים המתארים את שתי המשלחות, וכך יובלטו בנקל כל השינויים. מילים המצויות בטור אחד ואינן באחר, מסומנות באות שמנה. מילים המצויות בשני הטורים אך בהבדל בולט ביניהן - צוינו באות מוטה.

משלחת שנייה (פס' יא-יב)

משלחת ראשונה (פס' ט-י)

ט וישלח אליו שר חמשים וחמשיֹו	יא וישב וישלח אליו שר חמשים אחר וחמשיֹו_
ויעל אליו והנה ישב על ראש ההר	ויען
וידבר אליו:	וידבר אליו:
איש האלהים, המלך דבר:	איש האלהים, כה אמר המלך:
י ויענה אליהו וידבר אל שר החמשים:	יב ויען אליהו וידבר אליהם:
ואם איש אלהים אני	אם איש האלהים אני
ותרד אש מן השמים	ותרד אש מן השמים
ותאכל אתך ואת חמשיך.	ותאכל אתך ואת חמשיך.
ותרד אש מן השמים	ותרד אש אלהים מן השמים
ותאכל אתו ואת חמשיו.	ותאכל אתו ואת חמשיו.

את ההבדלים הניכרים מטבלה זו ניתן לסווג בשלושה תחומים:

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

א. **המרחק** - על שר החמישים הראשון נאמר "ויעל אליו" ולא נאמר כן אצל השני.³⁵ הבדל זה בולט במיוחד, משום שגם על שר החמישים השלישי נאמר "פס' יג): "ויעל ויבא שר החמישים השלישי..."

על הבדל זה כותב מלבי"ם:

השר הראשון לא ירא מפניו, רק עלה אליו אל ראש ההר... [אבל] השר השני התיירא מעלות אל אליהו ועמד בתחתית ההר.

ובכן, למרות 'אומץ לבו' של השר השני ונאמנותו הגמורה למלכו, הוא נוקט צעדי זהירות כדי לשמור את חייו מפני מה שאירע לקודמו בתפקיד. הבלטת התנהגותו זו, מסבירה לנו על מה סמך שר זה שהעז לחזור על מעשה קודמו: הוא 'שמר מרחק' רב מאליהו, וסבר שכוחו של איש האלוהים מוגבל ביכולתו להוריד אש על סביבתו.

הבדל זה גורר אחריו שני הבדלים נוספים:

1. בראשונה קודמות לפנייתו של השר לאליהו המילים: "וידבר אליו", ואילו בשנייה "ויען וידבר אליו".

ומסביר זאת מלבי"ם:

[כיוון ש]עמד בתחתית ההר וקרא בקול, לכן אמר [הכתוב] "ויען" שהוא מורה על הרמת קול כמו "ותען להם מרים" (שמות ט"ו, כא).³⁶

2. לתשובתו של אליהו לראשון קודמות המילים "וידבר אל שר החמישים", ואילו לתשובתו לשני קודמות המילים "וידבר אליהם" שמשמעו: אל השר ואל כל חמישים האנשים. המלבי"ם מתייחס גם לכך:

[בראשון] ויענה אליהו וידבר אל שר החמישים - כי חמישיו עמדו מרחוק, רק הוא היה אצלו, לכן ענה אותו לבדו.

[בשני] ויען אליהו וידבר אליהם - דיבר אל כולם, כי עתה עמד השר וחמישיו למטה.

35. המילים "והנה ישב על ראש ההר" נזכרו בציון מקומו של אליהו אצל הראשון, ואין צורך לחזור על כך בשנית, משום שמקומו לא נשתנה.

36. הראיה מן הפסוק בשמות היא שלא קדמה כל פנייה אל מרים, וגם הקשר פעולתה של מרים שיצאה בתופים ובמחולות ושרה "שירו לה", כי גאה גאה" מלמד על 'הרמת קול'. השרוש ענ"ה במקרא, בא פעמים רבות במשמעות זו, אך לעיתים גם במשמעות של תגובה לדובר קודם. בפסוק הנידון (יא) הכרח הוא לפרש כדברי המלבי"ם, שכן זו תחילת דיבור ביניהם, אולם בפסוק י ו- יב אפשר לפרש שאליהו 'ענה' (=הגיב) על פניית שני שרי החמישים אליו.

ב. **הסגנון** - בהשוואת דבריהם של שני השרים אל אליהו אנו מוצאים שני הבדלים:

1. הראשון אמר "המלך דבר" (שמשמעו 'המלך ציווה') ואילו השני אמר: "כה אמר המלך". השר השני מעניק לדברי המלך יתר סמכות ותוקף בתופסו "לשון פתיחה הרווחת לדברי מלכים" (פירוש 'דעת מקרא'). בכך מעמיד השר השני את דברי מלכו-שלו מול דברי שולחו של אליהו שאמר (בפסוק ו) "כה אמר ה'"
2. השר הראשון אמר "רדה" ואילו השני אמר "מהרה רדה". וכתב על כך ר"מ אלשיך בפירושו:

והנה השר חמישים שני תכפל אשמתו. שהיה לו לקבל מוסר ולעשות כאשר עשה השלישי, ואדרבה, העיז פניו יותר, והוסיף ואמר "מהרה רדה", לומר: לא כבתחילה, שהיה אפשר לרדת לאט, כי אם על שלא רצית, עתה הוחלטה הגזרה בנחיצות. וזהו "מהרה רדה".

מובן שאין כל סתירה בין סדרת השינויים הקודמת ('המרחק') לסדרת שינויים זו ('הסגנון'), אלא אדרבה, שורש אחד להן. מחשבתו של השר השני, שאם יעמוד רחוק מאליהו לא יוכל לו איש האלהים, היא שורש המרי וסיבת עזות פניו היתרה.

ג. **העונש** - לאחר מה שראינו עד עתה ביחס לחומרת התנהגותו של השר השני, אנו מגיעים אל התחום השלישי, אל ההבדל בחומרת העונש: בראשונה נאמר "ותרד אש מן השמים" ואילו בשנייה נאמר "ותרד אש אלהים מן השמים". מובן מאליו שגם האש שירדה בראשונה הייתה אש מאת האלוהים, וירדה בנס, והרי זה מבואר כי ירדה מן השמים. מהי אפוא ההדגשה בשנייה כי אש זו הייתה "אש אלהים"? כבר לימדנו רד"ק בפירושו לפסוק השני בספר בראשית "ורוח אלהים מרחפת על פני המים" (והוא חוזר על כך בכמה מקומות בפירושו למקרא):

מנהג הלשון, כשירצה להגדיל את הדבר סומך אותו לאל כמו (יונה ג', ג) "עיר גדולה לאלהים"; (תהלים פ', יא) "ארזי אל".

ברור שכך הכוונה גם אצלנו, שאש זו שירדה בשנייה הייתה גדולה מקודמתה. אלשיך, שאת דבריו הבאנו לעיל, מסיימם:

על כן [= על שהשר השני העיז פניו יותר מן הראשון] אש זו של השני הייתה יותר גבוהה וממהרת לשרוף.

ומלבי"ם, שהאיר את עינינו ביחס להתרחקותו של השר השני מאליהו, כתב:

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אחר שחשב שאם עומד רחוק מאלהיו לא יוכל לו, אמר לו: אם איש אלהים אני גם זאת אעשה. ולכן כתיב "ותרד אש אלהים" שמורה אש גדולה השורפת מרחוק.

לבסוף נעיר, שבשר החמישים השני נתקיימה גם מעין 'מידה כנגד מידה' לשונית. הוא חטא באומרו: "איש האלהים... רדה" ונענש ב"ותרד אש אלהים...".

לכשנבחן את המשמעויות המצטברות של ההבדלים כולם נכיר במכנה משותף: העימות השני בין שר החמישים לאלהיו היה חמור יותר מן העימות הראשון, הן מבחינת התנהגותו של שר החמישים ודבריו, הן מבחינת העונש שנענש על כך משמים בגזרת אליהו.

דבר זה אינו נובע רק מפרטי התיאור, שעליהם עמדנו לעיל, אלא בראש ובראשונה מעצם עובדת היות המשלחת השנייה מה שהיא: זו שבאה לאחר עונש שרפתה של המשלחת הראשונה (וכבר עמד על כך אלישך בדבריו שהובאו לעיל על 'הסגנון' של השר השני). את דבר היותה שנייה, מציין הכתוב בהבדל הראשון והמובן מאליו הניכר מן הטבלה: "וישב וישלח אליו שר חמשים אחר וחמשי".

הן אחזיה והן שר החמישים השני לא למדו את לקח שרפתם של הראשונים: הניסיון לפגוע בדבר ה' באמצעות ההתנכלות לאיש האלוהים נושאו של דבר ה' - לא יצלח. לשר החמישים השני זומן תירוץ מצוין, אם היה מחפש כזה, מדוע אינו יכול להישמע לפקודת מלכו ולסכן בכך את חייו ואת חיי אנשיו. אולם לא רק שאין הוא חפץ להימלט משליחותו, אלא הוא אף מחריף את פנייתו לאלהיו ביתר חוצפה ועזות מצח. החרפה זו, על רקע שרפת הראשונים, מלמדת על היותו שותף בלב ונפש למלכו ולתפיסותיו.

שאלות לעיון ולהעמקה

בביאורו לספר מלכים כתב הפרשן ר' וולף מאיר:

(יא) וישב וישלח אליו שר חמשים אחר - הנה, כאשר ראה המלך כי לא שבו המלאכים, חשב כי לא מצאו אותו, ולכן הוסיף לשלוח. ויותר נראה, כי המלך אמר בלבו כי השר הראשון לא עשה שליחותו וירא לשלוח יד בבניא ה', ולזה שלח איש אחר אשר לו לב אמיץ, ונאמן לו יותר מן הראשון... יראה לי כי האש שירדה מן השמים אכלה את האנשים מבלי להשאיר מהם שום רושם... ולא ידע השר השני מהדבר הזה מאומה.

א. דבריו אלו עומדים בניגוד לאמור בסוף עיונו. הסבר במה הם מנוגדים.

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג

ב. מתוך האמור בפרקנו ניתן לטעון כנגד פירושו שתי טענות, שאחת מהן נידונה בעיון זה. מה הן הטענות?

ג. איזה חלק מדבריו עולה בכל זאת בקנה אחד עם האמור בעיון זה?

ה. שר החמישים השלישי

יג וַיֵּשֶׁב וַיִּשְׁלַח שֵׁר חֲמִשִּׁים שְׁלֹשִׁים וַחֲמִשִּׁי
וַיַּעַל וַיָּבֵא שֵׁר הַחֲמִשִּׁים הַשְּׁלִישִׁי
וַיְכַרַע עַל בְּרַכְיוֹ לַנֶּגֶד אֱלֹהָיו, וַיִּתְחַנֵּן אֵלָיו וַיְדַבֵּר אֵלָיו:
אֵישׁ הָאֱלֹהִים, תִּיקַר נָא נַפְשִׁי וְנַפֵּשׁ עַבְדְּךָ אֵלֶּה חֲמִשִּׁים בְּעֵינֶיךָ.
יד הִנֵּה יָרְדָה אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם
וַתֹּאכַל אֶת שְׁנֵי שְׂרֵי הַחֲמִשִּׁים הָרִאשׁוֹנִים וְאֶת חֲמִשִּׁיהֶם.
וַעֲתָה, תִּיקַר נַפְשִׁי בְּעֵינֶיךָ.

סיפור המשלחת השלישית ששלח אחזיה אל אליהו, מצוי אף הוא באותה מסגרת חיצונית שבה היו נתונים שני קודמיו, ודווקא חזרת הדפוסים הקבועים המוכרים לנו משם, ממחישה היטב את השוני הגדול.

הפסוק הפותח:

יג וַיֵּשֶׁב וַיִּשְׁלַח שֵׁר חֲמִשִּׁים שְׁלֹשִׁים וַחֲמִשִּׁי
חוזר כמעט בדיוק על הפתיחה לסיפור המשלחת הקודמת:

יא וַיֵּשֶׁב וַיִּשְׁלַח אֵלָיו שֵׁר חֲמִשִּׁים אַחֵר וַחֲמִשִּׁי
תחילת דרכו של שר החמישים השלישי

וַיַּעַל וַיָּבֵא שֵׁר הַחֲמִשִּׁים הַשְּׁלִישִׁי... לַנֶּגֶד אֱלֹהָיו

דומה לנאמר על שר החמישים הראשון:

ט וַיַּעַל אֵלָיו וְהִנֵּה יֹשֵׁב עַל רֹאשׁ הָהָר.

ואף פנייתו של שר החמישים השלישי לאליהו, יש בה מרכיבים המצויים אצל שני קודמיו:

...וַיְדַבֵּר אֵלָיו: אֵישׁ הָאֱלֹהִים!

ארבע מילים אלו, בסמיכותן זו לזו, מצויות אצל כל שלושת שרי החמישים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

השוני הגדול בדיבורו ובהתנהגותו של שר החמישים השלישי אינו רק במה שנוסף או נחסר מן הדפוס הקבוע אצל שני קודמיו, אלא גם בכוונה המסתתרת ב'ביטויי הדפוס' עצמם, החוזרים אצלו ואצל קודמיו.

החזרה הכמעט מדויקת על פעולת אחזיה המשלח את שר החמישים השלישי, מעידה דווקא על זהות בכוונת המשלח. מבחינת המלך אין משקל להיעלמן של שתי המשלחות הקודמות ולאבדן חיי האדם. הוא בשלו: כל מחיר לא ישווה בעיניו בעבור לכידתו של הנביא שנוא נפשו. על רקע עמדתו האיתנה של אחזיה מתבלט במשנה תוקף השוני בהתנהגותו של שר החמישים שלו.

אף שר חמישים זה לא ערק עם אנשיו מתפקידו ולא התכחש להוראה שקיבל ממלכו. אדרבה, כמו קודמיו אף הוא ניגש לביצוע משימתו. אלא שבעוד שהראשון עלה אל איש האלוהים היושב בראש ההר, משום שלא ידע את העונש הצפוי לו, ובעוד שהשני נמנע מלעלות אל ההר משום שחשב שכך יינצל מהעונש הצפוי, נקט השלישי מדיניותו של הראשון, דווקא משום שידע את גודל הסכנה. אף שחרד השלישי הזה מגורל קודמיו, הוא הבין שלא המרחק יציל אותו (כפי שלא הציל את קודמו), אלא ההידברות הישירה עם הנביא והבנת הנביא את מצבו הקשה. לפיכך:

ויעל ויבא שר החמישים השלישי...

עוד בטרם פתח את פיו להשמיע את דברו, מקדים שר החמישים השלישי פעולה, המסמלת בשלמות את ההבדל בינו לבין קודמיו:

ויכרע על ברקיו לנגד אלהיו...

כריעה זו מבטאת בבחירות את קבלת סמכותו של איש האלוהים והעדפתה על פני זו של המלך.

למילים החוזרות אצל כל שלושת שרי החמישים "וידבר אליו: איש האלהים!..." קודמות אצלנו שתי מילים, והן הופכות את משמעות פנייתו של השלישי באופן מוחלט:

ויתחנן אליו וידבר אליו: איש האלהים!

ועוד בטרם נשמע את דבריו, כבר אנו יודעים שדבריו של אדם זה, שנאמרו בכריעת ברכך לפני הנביא ובטון של תחנון, יהיו שונים במהותם גם מבחינת תוכנם. משמעות המילים "וידבר אליו" אצל שני השרים הראשונים הייתה 'ויצוה עליו' (מעין מה שדרשו חז"ל במקום אחר 'דברים קשים כגידים'). אך בדברי השר השלישי המילים הללו מקבלות משמעות הפוכה. הקריאה החוזרת בפי שלושתם "איש האלהים!" מבטאת את שותפות שלושתם בהכרה כי אליהו הוא נביא ושליח

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ה'. אולם אצל השניים הראשונים הכרה זו נזקפת לחובתם, שכן כוונת פנייתם זו היא: 'אף על פי שאיש אלהים אתה; אין זה מעלה או מוריד ביחס למילוי פקודת המלך, רדה'. אולם אצל השלישי, ההכרה בהיות אליהו 'איש האלוהים' מתורגמת לכניעתו לסמכותו ולתחוננו הבאים בהמשך. הבה נשמעם:

יג תיקר נא נפשי ונפש עבדיך אלה חמשים בעיניך.
יד הנה ירדה אש מן השמים ותאכל את שני שרי החמשים הראשונים ואת חמשיהם.
ועתה תיקר נפשי בעיניך.

נא אומרו הקצר בנוי משלושה חלקים: בקשה פותחת, הסבר הרקע לבקשה זו וחזרה מקוצרת על הבקשה שבפתיחה במילים הלקוחות ממנה.

מהו בעצם רצונו של שר זה? הרי כדי למנוע את ירידת האש מהשמים שתאכל אותו ואת חמישיו, אין הוא צריך כלל לעלות ולהתחנן לפני אליהו; יישאר במקומו בשומרון. ברור אפוא, ששר החמישים הזה אף הוא בא בתביעה אל אליהו, והוא חש שתביעתו זו תהווה אף היא עילה לירידת אש מן השמים כמו בפעמים הקודמות. אולם מה היא תביעה זו, ומדוע אין הוא מביע אותה כלל?

מלבד מוסוף ושואל על פי דרכו להימנע משימוש בכלל 'כפל עניין במילים שונות' (וכל שכן באותן מילים): "למה בפסוקים יג-יד אמר שתי פעמים 'תיקר נפשי בעיניך'? ואף שנטייתנו הייתה לראות בחזרה זו אמצעי רטורי בלבד, לסיים במה שפתח לשם הדגשת העיקר, נטה אוזן לתשובתו:

בראשון - ביקש בל ישרוף אותו ואותם ועל זה אמר "נפשי ונפש עבדיך". בשני - ביקש שילך אתו, שאם לא כן, יהרגנו המלך על שלא הביאו בחזקה. ועל זה אמר "תיקר נפשי בעיניך".

ובכן, לדעת מלבי"ם אין אלו שתי בקשות זהות. בבקשה השנייה מתבקש אליהו ביתר בהירות לעשות את מה שרק נרמז מכלל הבקשה הראשונה: לרדת עם שר החמישים ולבוא אל המלך.

שני הבדלים בין הבקשה הפותחת לזו המסיימת מחזקים את דבריו: האחד, הוא הקדמת "ועתה" לבקשה השנייה. משמעות הדבר: 'ועתה הנה הגעת לתכלית המעשית של דברי...'. אולם חזרה מדויקת על דברים שנאמרו קודם, ללא משמעות חדשה, אינה מהווה 'תכלית'. ההבדל השני, שעליו עמד מלבי"ם ברמז, הוא בצמצום שיש בבקשה השנייה ביחס לראשונה. אין הוא מבקש בה על נפש חמישים אנשיו, אלא רק על נפשו שלו. לכאורה, רק לשם הקיצור עשה כן. אולם עיקר העצמה המוסרית בבקשתו נעוץ דווקא בדאגתו לחייליו מלבד לעצמו, ולא היה לו

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

להשמיט זאת בחזרו על בקשתו. לפי פירוש מלבי"ם מוסבר הדבר היטב: הסכנה שנסקפה מצד אליהו, שעלול היה להוריד אש גם על המשלחת השלישית בגלל הבקשה הרמוזה שירד עמהם, היא סכנה לכולם, הן לשר והן לחמישי, כפי שהוכח בפעמים הקודמות. אולם אם היה אליהו עונה לשר החמישים הזה כי אמנם לא יענישנו, אך גם לא ירד עמו, הייתה הסכנה הצפויה מצד המלך רק לשר החמישים עצמו, שכן כמפקד יהא הוא לבדו אחראי בעיני המלך על אי ביצוע פקודתו. ועל כן, בהקשר זה של בקשתו כי אליהו ירד עמו, הוא מבקש רק על עצמו - "תיקר נפשי בעיניך" - 'ואל תתנני ביד מלכי ליהרג על ידו'.

נמצא, שאף שר החמישים השלישי, כמו שני קודמיו, מבקש מאליהו אותה בקשה עצמה, שירד מראש ההר על פי פקודת המלך. במה, אם כן, נשתנה מהם לטובה? בשלושה דברים לפחות:

- א. הוא מתחנן אל אליהו ואינו פוקד עליו.
 - ב. את עצם בקשתו, שאליהו ירד עמו, הוא רק רומז ואינו מפרש.
 - ג. הוא מנמק את בקשתו בכך שחיייו יהיו בסכנה, ולא בעובדה שכך ציווה המלך.³⁷
- מתוך מצוקה זו פונה שר החמישים השלישי אל הגורם האחד, מבין השניים המאיימים עליו, העשוי להקשיב להבין ולרחם: אל איש האלוהים. מעתה, לא הוא, השר, יצטרך להתמודד עם הסתירה בין הסמכויות המתנגשות זו עם זו, אלא אליהו יצטרך למצוא פתרון למצב שנוצר.

הדילמה העומדת לפני אליהו קשה: אם ירד עם שר החמישים, הרי נכנע בכך לסמכותו של המלך במלאו את פקודתו. בכך יודה בעליונות המלך על איש האלוהים, והרי על כך התנהל המאבק עד עתה. מאידך, אם יסרב לרדת עם שר החמישים, יגרום רעה לאיש צדיק שאינו ראוי לכל עונש. ספקו של אליהו מובע בשתיקתו. שלא כמו בשתי הפעמים הקודמות - הפעם אין בפיו תגובה מילולית לדברי שר החמישים והוא מחכה להנחיית משלחו, שיורה לו כיצד עליו לפעול.

ו. "מי עלה שמים וירד"

לשם חילוצו של אליהו מן הספק שבו העמידו שר החמישים השלישי מתגלה מלאך ה' לאליהו בשנית. יש להשוות את התגלותו כאן להתגלותו בראשונה (פס' ג-ד):

37. על פי דברי מהר"ם אלשיך שהובאו בסוף עיון ג, יש להוסיף: שר החמישים השלישי אינו מתכוון לפגוע באליהו (כשם שהתכוונו שני קודמיו) אלא רק להביאו אל המלך.

התגלות שנייה

טו וידבר מלאך ה' אל אליהו
רד אותו אל תירא מפניו

התגלות ראשונה

ג ומלאך ה' דבר אל אליה התשבי
קום עלה לקראת מלאכי מלך שמרון

בהתגלות הראשונה נצטווה אליהו לעלות לקראת מלאכי אחזיה ולהעמידם בניסיון, האם להעדיף את הנאמנות למלכם או לקבל את תוכחת הנביא ולשוב על עקבותיהם. בשנייה נצטווה אליהו לרדת עם שלוחי אחזיה, ובכך לחלץ את שר החמישים מן הניסיון הקשה שמלכו העמידו בו.

ההבדל באופיים של הניסיונות הללו הוא שגרם להוראות ההפוכות שניתנו לאליהו מאת מלאך ה'. שם "עלה לקראת מלאכי מלך שמרון" - העמד אותם בניסיון והימנע ממפגש ישיר עם המלך ששלחם, ואילו כאן "רד אותו" - רד עם שליח המלך אל המלך, ובכך חסוך ממנו את העמידה בניסיון.

היפוך זה שבין עלייה לירידה אינו עניין טופוגרפי בלבד, אלא רמז יש בו, הנובע מן המשמעות המטפורית של 'עלייה' ו'ירידה': הדרך הראויה לו לנביא היא דרך של גמישות והתחשבות בנסיבות המשתנות. עת לעלות ועת לרדת.

כך פירש הרמב"ם במורה הנבוכים (חלק א, פרק טו) את חלום הסולם שחלם יעקב (בראשית כ"ח, יד):

'ומלאכי אלהים' - הנביאים אשר בהם נאמר בפירוש (במדבר כ', טז) 'וישלח מלאך'; (שופטים ב', א) 'ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים'.³⁸
וכמה מחוכם אמרו 'עולים ויורדים' - העלייה לפני הירידה, כי אחר העלייה וההגעה למעלות מסוימות בסולם, תהיה הירידה, במה שנאצל עליו מן המצווה, להנהיג אנשי הארץ ולימודם, אשר על זה מכנה 'ירידה'.³⁹

מדרש חז"ל, המופיע בכמה מקומות⁴⁰, מביע רעיון זה באופן ספציפי ביחס לאליהו, ואף מתקשר אל סיפורנו ואל הפסוק המסוים שאנו עוסקים בו בעיון זה:

'מי עלה שמים וירד' (משלי ל', ד)... 'מי עלה שמים' - זה אליהו דכתיב ביה (מל"ב ב', יב) 'ויעל אליהו בסערה השמים'; 'וירד' - 'רד אותו אל תירא'...⁴¹

38. הפסוק מספר במדבר הוא "וישלח מלאך ויציאנו ממצרים", והכוונה בו למשה. בפסוק מספר שופטים מסופר על 'מלאך ה'" שהוכיח את בני ישראל בתוכחה נבואית אופיינית, דבר המראה על היותו נביא. 'מלאך' משמעו היסודי הוא שליח.

39. הרב קאפח, אשר קטע זה הובא עפ"י תרגומו, מעיר על המשפט האחרון המובא מדברי הרמב"ם: "שירידתם אינה מהותית בהם אלא צמצום לצורך העלאת אחרים".

40. פסיקתא דרב כהנא פיסקא א (מהד' מנדלבוים עמ' 9); פסיקתא רבתי ה (דף טו ע"ב במהדורת איש שלום); במדבר רבה פרשה יב, יא; מדרש משלי ל' בקיצור וללא פירוט.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בהתגלות הראשונה של מלאך ה' לאליהו נצטווה הנביא לפעול בדרך 'עלייה'. עמידתם של מלאכי אחזיה בניסיון תהא 'עלייה' להם עצמם, ו'עלייה' למעמדו של הנביא, והחשוב מכול - 'עלייה' של קידוש השם ומניעת חילולו. אולם עתה, בהתגלות השנייה, מצטווה אליהו לפעול בדרך 'ירידה'. ממרום מושבו בראש ההר, עליו למחול על כבודו לשעה, ומתוך התחשבות בחולשת אנוש ובמצוקתו, עליו לרדת עם שר החמישים ולראות את פני המלך.

אולם 'ירידתו' זו של אליהו באמת 'צורך עלייה' יש בה: ראשית, מתגלה אליהו בירידתו זו באור חדש: הנביא שהקרין מתחילת הסיפור עצמה וסמכות, והביא פורענות על סביביו בהורידו אש מן השמים, מתגלה ב'ירידתו' כמתחשב ומרחם על הראוי לכך, אף במחיר ויתור זמני על עמדתו בעימות עם המלך.

שנית, בדיעבד מתברר, שאף ויתור זה אינו אלא הקדמה לניצחון אחרון במאבק שבין המלך לנביא. וגדול ניצחונו של אליהו בשעה שהוא מופיע ללא חת לפני אחזיה ואומר לו את דברי נבואתו הקשים ללא חשש מפגיעה, מניצחונו בעת שהוא מעניש את שלוחי אחזיה הבאים לפגוע בו. אותם דברים שאמר אליהו לשלוחי אחזיה הראשונים בשעה **שעלה** לקראתם, חוזר ואומר הנביא למלך עצמו, בדרך ישירה וגלויה, לאחר **שירד** אליו עם שלוחיו.⁴²

* * *

בפרספקטיבה רחבה יותר, מתברר שצמד השורשים המנוגדים על"י (על"ה) ויר"ד משמש כ'צמד הפכים מנחה' בסיפור כולו. קיומה במקרא של הטכניקה הספרותית המכונה בדרך כלל 'מילה מנחה' - הוכר זה מכבר.⁴³ ישנן יחידות

41. הפסוק הנדרש מספר משלי הוא פסוק חידתי: "מי עלה שמים וירד? מי אסף רוח בחפניו? מי צרר מים בשמלה? מי הקים כל אפסי ארץ? מה שמו ומה שם בנו כי תדע?" (משלי ל', ד). לחז"ל במדרשם (ראה הערה קודמת) כמה פתרונות לחידותיו של הפסוק, ואחד מהם הוא שפסוק זה עוסק באלהיו. המשך המדרש ההולך בכיוון זה הוא: 'מי אסף רוח בחפניו' - (מל"א י"ז, א) 'חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי'. 'מי צרר מים בשמלה' - (מל"ב ב', ח) 'ויקח אליהו את אדרתו ויגלם, ויכה את המים ויחצו הנה והנה'. 'מי הקים כל אפסי ארץ' - (מל"א י"ז כג) 'ויאמר אליהו: ראי חי בנך'.

42. טעמם של השינויים הקלים, הקיימים בכל זאת, בין דבריו הראשונים של אליהו לדבריו האחרונים, נדון בעיון א', בייחוד בסופו, ובשאלה 2 שלאחריו.

43. כאשר המקרא מעוניין להבליט מילה מסוימת (או שורש מסוים) ולהצביע בכך על חשיבותה להבנת היחידה הספרותית שבה היא משובצת הוא חוזר עליה מספר פעמים רב, בדרך כלל מספר בעל משמעות טיפולוגית, שבע או כפולה של שבע. ההבחנה בקיומה של 'המילה המנחה', המעקב אחר ההקשרים שבהם היא מופיעה והעמידה על גוני המשמעות של מילה

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ספרותיות במקרא שבהן קיים צמד מילים מנוגדות המשמשות יחדיו בתפקיד זה, ואחת הראיות לקיומו של דבר זה הוא שספירת הופעותיהן של שתי המילים המנוגדות כאחת תעלה למספר בעל משמעות. דוגמה לכך ראינו בסיפורנו עצמו, בעיון א, בצמד השורשים הל"ך ושו"ב המופיעים במחצית הראשונה של סיפורנו (פס' ב-ו, ורק שם) שבע פעמים בסך הכול.⁴⁴

- זו ועל סידור הופעותיה ביחידה הספרותית עשויים להיות מכריעים בהבנת כוונתה של אותה יחידה ספרותית.
44. נדגים זאת בשני מקומות במקרא שבהם 'צמד ההפכים המנחה' הוא על-ה-יר"ד כמו במקומו, בשני מקומות שבהם 'צמד ההפכים המנחה' הוא 'טוב'-רע' ובדוגמה נוספת:
- א. בסיפור על מרד קורח דתן ואבירם ועונשם (במדבר ט"ז) מופיע צמד ההפכים על-ה-יר"ד סך הכול שבע פעמים:
1. (יב) ..ויאמרו לא נעלה.
 2. (יג) המעט כי העליחנו מארץ זבת חלב ודבש...
 3. (יד) לא נעלה.
 4. (כד) הָעֲלֹו מסביב למשכן קורח דתן ואבירם
 5. (כז) וַיַּעֲלֹו מעל משכן קורח דתן ואבירם מסביב
 6. (ל) וַיַּרְדּוּ חיים שאלה
 7. (לג) וַיַּרְדּוּ הם וכל אשר להם חיים שאלה
- המעין יוכח כי שלוש ההופעות הראשונות, המצויות בנאומם של דתן ואבירם, מציינות את המרד, שתי ההופעות הבאות מציינות את ההבחנה בין החוטאים לשאינם חוטאים (ועל כן הן בבניין נפעל) ושתי ההופעות האחרונות מציינות את עונש החוטאים. עוד בולט כי בהופעות 1 ו-3 נאמר "לא נעלה" וכנגדן נאמר בהופעות 6 ו-7 "וירדו", וראה רש"י לפס' יב שציין קשר זה.
- ב. עיקר עניינו של סיפור ההקדמה להתגלות ה' בהר סיני בעשרת הדיברות (שמות י"ט) הוא בעליותיו של משה אל ה' וירידותיו חזרה אל העם. כל אחד מן הפעלים על-ה-יר"ד מופיע בסיפור זה שבע פעמים (תודתי לידידי עמוס גאולה שהעמידני על כף). הנה רשימת הפסוקים: ג, יא, יב פעמיים, יג, יח, כ פעמיים, כא, כג, כד שלוש פעמים, כה. ניתוח 'צמד ההפכים המנחה' - מי עולה, מי אינו ראוי לעלות ומי יורד - אינו עניין למקום זה. אולם אף בעיון שטחי ניתן לראות כי עיקר עניינו של הסיפור שם נקם סביב צמד ההפכים על-ה-יר"ד.
- ג. בסיפור העימות בין מיכיהו בין ימלה לצדקיהו בן כנענה בשאלת העלייה לרמות גלעד (מ"א כ"ב) מופיע צמד ההפכים 'טוב' - 'רע' בסך הכול שבע פעמים:
- 1-2. (ח) ואני שנאתיו כי לא יתנבא עלי טוב כי אם רע
 - 3-4. (יג) הנה נא דברי הנביאים פה אחד טוב אל המלך.
- יהי נא דברך כדבר אחד מהם ודברת טוב.
- 5-6. (יח) הלוא אמרתיו אליך לוא יתנבא עלי טוב כי אם רע.
 7. (כג) וה' דבר אליך רעה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

השאלה הנידונה בסיפור זה היא מהו הטוב האמיתי ומה הרע האמיתי ביחס לאחאב בסיטואציה ההיא. ושוב, לא נוכל להאריך כאן בניתוח 'צמד ההפכים המנחה' ובמשמעותו המרכזית להבנת הסיפור.

ד. אף בצמד הנאומים, זה של דוד וזה של שאול, בסמוך למערת עין גדי (שמ"א כ"ד, ט-כא) מופיע צמד ההפכים 'רעה'-'טובה' שבע פעמים בסך הכול:

1. (ט) למה תשמע את דברי אדם לאמר: הנה דוד מבקש **רעתך**
2. (יא) בכרתי את כנף מעילך ולא הרגתיך דע וראה כי אין בידי **רעה** ופשע
- 3-4. (יז) צדיק אתה ממני כי אתה גמלתני **הטובה** ואני גמלתך **הרעה**
5. (יח) הגדת היום את אשר עשיתה אתי **טובה**
6. (יט) וכי ימצא איש את איבו ושלחו בדרך **טובה**?
7. וה' ישלמך **טובה** תחת היום הזה

שתי ההופעות הראשונות הן בפי דוד. הוא תופס בלשונו את המועט: אין הוא מהלל עצמו בעשיית 'הטובה' ביחס לשאול, אך הוא מציין בשתי ההופעות הללו כי אינו מבקש 'רעתו' של שאול. בהמשך נאוומו מאשים דוד את שאול ברדיפתו אותו חינם, והוא 'מוסר דינו לשמים'. אף-על-פי-כן נזהר דוד שלא לייחס לשאול את עשיית 'הרעה' ביחס אליו.

שאול, בדברי תגובתו הנרגשת, קורא לדברים בשם: דוד גמל עמו 'הטובה' (הופעה 3) והוא, שאול, גמל עם דוד 'הרעה' (הופעה 4). בשתי ההופעות הבאות חוזר שאול על ההוכחה שהוכיח דוד מכריתת כנף המעיל, אך ממצה את משמעותה בחזרה כפולה על המילה 'טובה', כמתייחסת להתנהגותו של דוד.

לבסוף (בהופעה 7), בניגוד למסירת דינו של דוד כנגד שאול לשמים, "ונקמני ה' ממך", מוסר שאול את דינו ההפוך ביחס לדוד לשמים, "וה' ישלמך **טובה**".

היחס המספרי בין 'רעה' ל'טובה' בשני הנאומים הוא כזה שבו גוברת 'הטובה' (4x). ללמדך ש'טובה' שנהג דוד בשאול אכן שכנעה את שאול שאין ביד דוד כל 'רעה', ואף הפסיקה (לפחות לזמן מה) את 'רעתו' של שאול ביחס לדוד.

ה. בתודעתו של הקורא האמון על סיפור יציאת מצרים בספר שמות קשורים השמות 'מצרים' - 'מדבר' במונחים 'עבדות' - 'חרות' בהתאמה. אולם לא כך הדבר בנאום התלונה של בני ישראל על שפת ים סוף (שמות י"ד, יא-יב):

1. (יא) ויאמר אל משה: המבלי אין קברים **במצרים**
2. לקחתנו למות **במדבר**
3. מה זאת עשית לנו להוציאנו **ממצרים**.
4. (יב) הלא זה הדבר אשר דברנו אליך **במצרים**
5. לאמר: חדל ממנו ונעבדה את **מצרים**
6. כי טוב לנו עבד את **מצרים**
7. ממתנו **במדבר**.

בנאומם הם יוצרים את הניגוד 'מצרים' = חיים (שיש בהם אמנם עבדות); 'מדבר' = מות, ואת העדפתם הברורה לחיים במצרים הם מבטאים בחמש הופעותיה לעומת שתי הופעותיה של המילה 'במדבר'.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

השורשים על"י ויר"ד מופיעים בסיפורנו בסך הכול עשרים ואחת פעמים כפעלים⁴⁵: שבע הופעות במחציתו הראשונה של הסיפור (פס' ב-ח) וארבע עשרה הופעות במחציתו השנייה (ט-יז). לא רק המספר הנאה של ההופעות (3x7) ולא רק החלוקה בין שתי מחציותיו של הסיפור (7 - 14) מביאים אותנו לתפיסת צמד השורשים כ'צמד הפכים מנחה' בסיפורנו: בהמשך נראה כי הסיפור כולו נרקם סביב צמד הפעלים הללו על פי תבנית קבועה. הבה נציג את רשימת ההופעות:

מחצית א'

1. (ג) ומלאך ה' דבר ... קום **עלה לקראת** מלאכי שמרון ודבר אלהם...
- 2-3. (ד) המטה אשר **עלית** שם **לא תרד** ממנה כי מות תמות
4. (ו) ויאמרו אליו: **איש עלה לקראתנו** ויאמר אלינו...
- 5-6. ...לכן המטה אשר **עלית** שם **לא תרד** ממנה כי מות תמות
7. (ז) וידבר אלהם: מה משפט האיש אשר **עלה לקראתכם** וידבר אליכם...

מחצית ב'

8. (ט) וישלח אליו שר חמשים וחמשינו 12. (יא) וישלח אליו שר חמשים אחר וחמשינו **ויעל** אליו... **וידבר אליו** **ויען וידבר אליו**
9. **איש האלהים, המלך דבר: רדה** 13. **איש האלהים, כה אמר המלך: מהרה רדה**
10. (י) **ואם איש אלהים אני** 14. (יב) **אם איש האלהים אני**
תרד אש מן השמים... **תרד** אש מן השמים...
11. **ותרד** אש מן השמים ותאכל... 15. **ותרד** אש אלהים מן השמים ותאכל...
16. (יג) **וישב וישלח שר חמשים שלשים וחמשינו**
ויעל ויבא... **וידבר אליו**
17. (יד) **הנה ירדה** אש מן השמים...
18. (טו) **וידבר מלאך ה' אל אליהו: רד** אותו...
19. **ויקם וירד** אותו אל המלך.
- 20-21. (טז) **המטה אשר עלית** שם **לא תרד** ממנה כי מות תמות.

45. פעם נוספת מופיע השורש על"י כשם עצם בפס' ב: "ויפל אחזיה... בעליתו אשר בשמרון". אולם נראה כי אין הופעה זו באה בחשבון.

הוצאת תבונות
מכללת הרצוג

המעייין ברשימת פסוקים זו יתמה בוודאי על הכללת הופעה מספר 12 (פס' יא) ברשימה זו: והרי נאמר שם "ויען וידבר אליו" והשורש הוא אפוא ענ"י (=ענ"ה) שמשמעו הרמת קול.⁴⁶ אף על פי כן אנו מציעים לבאר 'ויען' זה כ'ויעל' על דרך חילופי אותיות למנ"ר.⁴⁷ הדבר שמביא אותנו להציע ביאור זה הוא אופיו התבניתי של הסיפור כשהשורשים על"י ויר"ד משמשים בו כיסוד המבני. תחילה נתבונן בתבניתה של המחצית הראשונה של הסיפור:

1. עלייה של אליהו לקראת מלאכי אחזיה	(פס' ג - ציווי המלאך)	
2-3. עלייה של אחזיה על מיטת חוליו ואי ירידתו ממנה	(פס' ד - בציווי המלאך)	
4. עלייה של אליהו לקראת מלאכי אחזיה	(פס' ו - דיווח המלאכים)	
5-6. עלייה של אחזיה על מיטת חוליו ואי ירידתו ממנה	(פס' ו - דיווח המלאכים)	
7. עלייה של אליהו לקראת מלאכי אחזיה	(פס' ז - שאלת אחזיה)	

ועתה נתבונן בתבניתה של המחצית השנייה:

1. עליית שר החמישים	5. עליית שר החמישים	9. עליית שר החמישים	
הראשון אל אליהו	השני אל אליהו	השלישי אל אליהו	
2. תביעתו מאליהו	6. תביעתו מאליהו	10. בקשתו מאליהו שלא	
שיָרַד	שיָרַד	תָרַד אש עליו ועל חמישיו	
3. הודעת אליהו	7. הודעת אליהו	11. ציווי על אליהו	
על ירידת האש	על ירידת האש	שירַד עמו	
4. ירידת האש בפועל	8. ירידת האש בפועל	12. ירידתו עמו בפועל	

13-14. עלייה של אחזיה על מיטתו ואי ירידתו ממנה

אצל שלושת שרי החמישים חוזרת תבנית קבועה: תחילה השורשים על"י ויר"ד מופיעים בקשר לשר החמישים, ואחר כך מופיע השורש יר"ד פעמיים בקשר לאליהו. התבנית אצל שני שרי החמישים הראשונים חוזרת במדויק, ואילו במה שנוגע לשר החמישים השלישי, רק המסגרת החיצונית דומה, אך תוכנה הפוך: שתי

46. והרי אף אם נחסר הופעה זו, לא תיפגע רשימת עשרים ואחת ההופעות, שהרי נוכל לכלול במקומה את שם העצם 'עלייה' המופיע בפס' ב'. ראה הערה קודמת.

47. על חילופי אותיות ל/נ ראה בהמשך הדברים.

יש לציין כי בנוסחאות הקדומות של תרגום השבעים - מלבד בנוסח B הוטיקני - מופיעות המילים και αβεβη שהן תרגום ל'ויעל', ואילו בנוסח B (ובעוד עדי נוסח) חסרה בכלל תיבה זו מפסוק יא.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ההופעות הראשונות של על"י - יר"ד אמנם שייכות לשר חמישים זה, אך אף שהוא עולה אל אליהו ומדבר אליו כשני קודמיו, אין הוא מצווה עליו 'רדה' כמוהם, אלא מזכיר דווקא את ירדת האש שאכלה את קודמיו, ומתחנן שלא ייפגע אף הוא באש זו. שתי ההופעות הבאות של השורש יר"ד שייכות לאליהו, כמו בסיפור שתי המשלחות הקודמות, אולם זו הפעם אליהו אינו מוריד אש אלא יורד בעצמו עם שר החמישים הזה. שינוי קל באחד המרכיבים הלשוניים על"י - יר"ד כמו ביטול 'עלייתו' של שר החמישים השני, יפגע בכל התבנית הקבועה של תיאור שלוש המשלחות הללו סביב צמד ההפכים על"י - יר"ד.

אף השוואתם המילולית של הפסוקים המתארים את בואם של שלושת שרי החמישים אל אליהו תחזק את ביאורנו לפס' יא, כי 'ויען' משמעו 'ויעל':

ט: וישלח אליו שר חמשים וחמשיו ועל אליו והנה ישב... וידבר אליו
יא: וישב וישלח אליו שר חמשים אחר וחמשיו וען וידבר אליו
יג: וישב וישלח שר חמשים שלשים וחמשיו ועל ויבא... ויתחנן אליו וידבר אליו

המכנה המשותף לכל שלושת השרים עומד אפוא על המילים הבאות:

'וישלח שר חמשים וחמשיו ויעל וידבר אליו'

במחצית הראשונה של 'נוסחה' זו חלים שינויים אצל השר השני והשלישי מפני היותם תוספת לראשון.⁴⁸ בנוגע למחצית השנייה של 'הנוסחה', דווקא הופעתה אצל השר השני שומרת על הבסיס המינימלי (ובתנאי ש'ויען'='ויעל') ואילו אצל השר הראשון תוספת הנובעת מן הצורך לציין את המקום שאליו עלה שר זה (מה שאינו נחוץ בשני ובשלישי), ואילו אצל השלישי תוספת מרובה, מפני פעולותיו השונות של השר הזה לנגד אליהו ("ויכרע על ברכיו") ומפני השוני בתוכן דבריו אל אליהו ("ויתחנן אליו").

כאמור, אנו מציעים לבאר את התחלפות 'ויעל' ל'ויען' כחילוף אותיות למנ"ר. נטייתן של אותיות אלו להתחלף זו בזו נובעת מקרבתן הפונטית.⁴⁹ המפרשים והבלשנים הקדמונים והחדשים הצביעו על מילים לא מעטות במקרא ומחוצה לו שיש בהן חילופי אותיות אלו.⁵⁰

48. חסרונה של המילה 'אליו' אצל שר החמישים השלישי צריך עיון.

49. ההסבר הפיזיולוגי הפונטי להגייתם של הגיים אלו ('השוטפים') על פי תורת ההגה, ראה מרדכי רוזן, פרקים בלשונו, עמ' 100, ושם בהמשך דוגמות רבות לחילופי למנ"ר.

50. נדגים כאן כמה חילופי ל/נ במקרא (חילופים שהם הנידונים בעיונו) שעמדו עליהם קדמוני המפרשים:

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

1. בתהילים קי"ד, א מכונים המצרים 'עם לעז'. אף שהמילה 'לעז' יחידה במקרא, פירשוה קדמוני המפרשים (רס"ג, ר"י אבן ג'אנח ורוב המפרשים שבאו אחריהם) על פי לשון חכמים "קורין ללועזות בלעז" (מגילה פ"ב מ"א), כ'דובר בשפה זרה ובלתי מובנת'. על פי זאת פירש רס"ג בישיעה ל"ג, יט "את עם נועז לא תראה, עם עמקי שפה משמוע, נלעג לשון אין בינה", כי 'עם נועז' אינו אלא 'עם לועז', ונתחלפה למ"ד בנ"ן. (פירוש זה מצוי בשלושה מקומות בכתבי רס"ג: ב'פתרון שבעים מילים בודדות' [מהדורתו הערבית של נ' אלוני 'כתאב אלסבעין לפט'ה לרס"ג', ירושלים תשי"ז, ערך 90], בתפסיר שלו לפסוק האמור בישיעה [תפסיר ישעיה לרס"ג, מהדורת י' רצהבי, קרית אונו תשנ"ד, עמ' ע, ובהערה לפסוק שם], ובשרידי פירושו לישיעה [בספר הנ"ל, התרגום העברי בעמ' שא והערה 35]).
ההקבלות בפסוק נראות כמאשרות פירוש זה וכדברי ר"י אברבנאל: "את עם נועז - והוא כמו לועז, ויגיד עליו רעו". כך פירשו גם ר"י אבן בלעם, רש"י, ר"י קרא והחדשים. אולם לא הכול הסכימו עם פירוש זה: יונתן תרגם "עם תקיף", וכמוהו רד"ק ומפרשים נוספים (וכן הוא השימוש בלשוננו במילה 'נועז'). ראב"ע, המתנגד באופן עקרוני לפירושים המבוססים על החלפת אותיות קרובות מוצא, מבקר אף כאן את פירוש הגאון וההולכים בעקבותיו וכותב: "והאומר כי נ"ן תחת למ"ד לא דיבר נכונה".
2. ב'פתרון שבעים מילים בודדות' באותו מקום שצוין לעיל, מביא רס"ג את החילופין בנחמיה בין 'לשכה' (נחמיה י"ג, בשלושה פסוקים: ד, ה, ח) ל'נשכה' (כך בפס' ז באותו הפרק, וכן עוד פעמיים בנחמיה). דוגמה זו מובאת רבות בדברי הפרשנים הראשונים.
3. בישיעה כ"א, טו נאמר: "כי מפני חרבות נדדו, מפני חרב **נטושה** ומפני קשת דרוכה ומפני כבד מלחמה". רס"ג בתפסיר שלו לישיעה (מהדורת י' רצהבי עמ' מג ובהערה על הפסוק) וכן בפירושו לאיוב ד' י "ושני כפירים **נתערו**" (מהד' הרב קאפח עמ' מו ובתרגומו, עיין שם) פירש כי 'חרב נטושה' היא חרב לטושה על דרך חילופי ל/נ.
רש"י הציע שני פירושים ל'חרב נטושה': "פשוטה על פני הארץ כמו (שמ"א ל', טז) 'זהנם נטשים על פני כל הארץ'. דבר אחר: 'נטושה' כמו 'לטושה'. כל אותיות אשר מוצאיהם קרובים להיות ממקום אחד מתחלפות זו בזו, נ"ן בלמ"ד". אף רד"ק הציע שני פירושים אלו, אולם ר"י קרא וראב"ע פירשו רק על פי פירושו הראשון של רש"י.
4. בשמ"א כ"א, ט אומר דוד לאחילמך "כי היה דבר המלך **נחוץ**". יונתן תרגם 'נחוץ' - 'בבהילו'. רד"ק אומר: "נחוץ עניינו לפי מקומו מהיר. ואין לו חבר". אולם דונש בהשגותיו על רס"ג (השגה 115) הציע לבארו על פי שיטת רס"ג בחילופי ל/נ - 'לחוץ'. (אפשר שדבריו לקוחים מכתבי רס"ג במקום שלא נשתמר בדינו). מבחינה עניינית פירוש זה אינו שונה מתרגום יונתן ומרד"ק. על פי פירוש זה רווח השורש נח"ץ, כשם עצם וכפעול, בלשונם של חכמי ימי הביניים.
5. את המילה 'לטושה' ברשימת בני קטורה (בראשית כ"ה, ג) תרגם אונקלוס 'שכונין' וביאר הרמב"ן שם את כוונתו: "וסבר בלשושים שהם השוכנים באוהלים שהם **נטושים** על פני האדמה (על-פי שמ"א ל', טז: 'נטשים על פני כל הארץ') היום ישכנו במקום ההוא ולמחר במקום אחר. **כי הלמ"ד והנ"ן יומרו במקומות רבים**, כמו 'לשכה' ו'נשכה'... ומזה 'חרב נטושה' כמו **לטושה**".
6. נציין עוד את הפסוק בשיר השירים (ד', יב) "**גן נעול** אחותי כלה / **גל נעול** מעין חתום". לפי ההקבלה האופיינית למקום זה בשיר השירים, הקבלה אשר בה הפסוק בצלע השנייה 'חוזר וממשיך' את האמור בצלע הראשונה (השווה שם ד', א; ד', ח; ד', ט הדומה למקומו):

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אפשר שאין זה המקום היחיד במקרא שבו נתחלף השורש על"י בשורש ענ"י על דרך חילופי ל/ג. בהושע ב', טז-יז נאמר: "לכן הנה אנכי מפְתִיחַ והלכתי המדבר... וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים". המפרשים התלבטו מה משמעה של התיבה 'וענתה': לשון הרמת קול (ראב"ע) או לשון דירה ומעון (רש"י). אולם על פי ההקבלה נראה כי אין "וענתה" אלא 'ועלתה', ושיעור הפסוק הוא: ועלתה שמה [למדבר] כימי נעוריה = כימי עלותה [למדבר] מארץ מצרים [שהיו בנעוריה].⁵¹

"לבבתי אחותי כלה/ לבבתי באחד [קרי: באחת] מעיניך" צריך לומר כי 'גל' הריהו 'גן'. אמנם יש מפרשים המחלקים ביניהם, אך עמוס חכם מעיר בפירושו כאן (בסדרת 'דעת' מקרא', הערה 15א) כי יש נוסחאות עתיקות שגורסות גם בפעם השנייה 'גן', ויש משערים שזאת היא נוסחת 'מדינחאי' (אפשר שמשום כך לא הובאה דוגמה זו בדברי הקדמונים). לבסוף נעיר כי במילים רבות שהגיעו לעברית משפות אחרות, או שיש להן מקבילות בשפות אחרות, ניתן להצביע על חילופי למנ"ר בכלל וחילופי ל/ג בפרט, בין צורתן העברית לצורתן הלועזית. לדוגמה: 'אלמנה' בעברית - 'ארמלתא' בארמית, שני חילופי למנ"ר. 'מרגלית' בעברית - 'מרגנית' בארמית. וראה דוגמות נוספות אצל רוזן (הערה 49), עמ' 101-108.

51. נציע בזאת עוד שני מקומות שיש לשקול בהם חילופי השורשים על"י-ענ"י על דרך חילופי ל/ג:

1. בישעיהו י"ג, כא-כב מתואר חורבן בבל: "ורבצו שם ציים, ומלאו בתייהם אחים, ושכנו שם בנות יענה ושעירים ירקדו שם. וענה איים באלמנותיו ותנים בהיכלי ענ"י. גם כאן התחבטו המפרשים אם לפרש את 'וענה' מלשון הרמת קול או מלשון מעון, ואולי ניתן להציע גם כאן: "וענה איים באלמנותיו" = 'ועלה איים בארמנותיו' ויש בפסוק זה שני חילופי למנ"ר. (החילוף השני 'אלמנותיו' - ארמנותיו מוסכם בין הפרשנים, מלבד ראב"ע המתנגד עקרונית לדרך פרשנית זו, ראה בהערה הקודמת, דוגמה 1.) ביאור הפסוק על פי זאת הוא שבבתים הרגילים ירבצו וישכנו חיות הבר בלא קושי. אולם אל הארמונות והיכלי העונג, הבנויים בגובה, יעלו האיים והתנים. את פסוקנו יש להשוות לפסוקים דומים בישעיהו המתארים את חורבן אדום (ל"ד, יא-יג): "ויִרְשׁוּהָ קאת וקפוד, וינשוף וערב ישכנו בה... ועלתה ארמנתיה סירים, קמוש וחוח במבצריה". (אמנם 'סירים' הם קוצים, והפסוקים אינם דומים כל כך מבחינת תוכנם.) עלייה לארמונות נזכרת אף בירמיהו ט', כ: "כי עלה מות בחלונינו / בא בארמנותינו".

2. באיכה ד', ג נאמר: גם תנין [קרי: תנים] חלצו שד היניקו גוריהן, בת עמי לאכזר כי ענים [קרי: כיענים] במדבר". היענים אינן מופיעות עוד במקרא (אף לא ביחיד: יען). המפרשים רגילים לזהות את היענים עם 'בנות היענה' המופיעות שמונה פעמים במקרא (חיזוק לפרשנות זו הוא בעובדה שבמחצית הופעותיה של בת היענה במקרא [ישעיה ל"ד, יג; מ"ג, כ; מיכה א', ח; איוב ל', כט] היא מופיעה ביחד, או במקביל, לתנים). אולם מלבד ההבדל הכפול בצורת השם: יען - יענה; בצירוף קבוע עם 'בת' בכל שמונה הפעמים, אך ללא 'בת' באיכה, יש לטעון: בת היענה היא ללא ספק עוף, שהרי היא מופיעה ברשימת העופות הטמאים בויקרא י"א, טז, אולם היענים נראה שהם חיות מסדרת היונקים, שהרי הן

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

על אף כל האמור כאן על חילופין מצויים בין לנ (ואף על חילופי השורשים על-ה-ענ"ה), יש מקום לברר מדוע דווקא בפס' יא הפך 'ויעל' ל'ויען'? תשובה אפשרית אחת היא שהדבר נעשה בהשפעת ראשיתו של הפסוק הבא, פס' יב "ויען אליהו". וכך נוצרה ההקבלה הבאה:

יא וַיַּעַן אֱלֹהִים: אִישׁ הָאֱלֹהִים...
יב וַיַּעַן אֱלֹהֵינוּ וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם: אִם אִישׁ הָאֱלֹהִים אָנֹכִי...

הסבר אפשרי אחר הוא ש'ויען' נושא משמעות של הרמת קול, וכפי שרגילים רש"י ומפרשים נוספים לפרש את השורש ענ"י בכל מקום שהוא מופיע כתחילת דיבור.⁵² בכך נרמז לנו בכתוב, כי שר החמישים השני, אף שגם הוא 'עלה' אל אליהו (שהרי 'ויען' = ויעל), לא התקרב אליו כמו הראשון אלא עמד במרחק, בטווח ביטחון, ואמר את דבריו לאליהו בהרמת קול. וכך אכן פירש מלבי"ם את פסוקנו.⁵³

לאפשרות אחרונה זו, המעניקה דו-משמעות מכוונת ל'ויען' שבא מ'ויעל', יש להוסיף כי ייתכן ששני השורשים על"י-ענ"י קשורים ביניהם: שניהם מבטאים 'הרמה': האחד הרמת גוף והאחר הרמת קול. ההחלפה ביניהם אפוא אינה עניין פונטי גרידא אלא היא החלפה בין פעולות קרובות זו לזו.⁵⁴

מופיעות בהקבלה ניגודית לתנים המיניקות את גוריהן, ומשמע שהיענים, אף שיש דמיון בינן לבין התנים, אינן מטפלות בגוריהן ואינן מיניקות אותם כראוי. על כן אנו מציעים לבאר כי 'היענים' במדבר' אינם אלא היעלים החיות במדבר (השווה לשמ"א כ"ד, א-ב: "...דוד במדבר עין גדי... על פני צורי היעלים"), וגם כאן לפנינו חילוף ל/נ. ובמה שנוגע לאכזריותן של היעלים כלפי צאצאיהן, השווה לנאמר במסכת בבא בתרא (טז ע"א): "יעלה זו אכזרית על בניה". (שם דורשים זאת מן הפסוק באיוב ל"ט, א: "הידעת עת לדת יעלי סלעי" ש"בשעה שכורעת ללדת עולה לראש ההר כדי שיפול ממנה וימות..."). המלטת היעלה אכן נעשית על מצוק סלעי מבודד שאליו פורשת הנקבה מן העדר. ראה: החי והצומח של ארץ ישראל, כרך 7, עמ' 275. אפשר שתפיסה זו ביחס ליעל האכזרית על בניה, נובעת מכך שגדי היעלים אינו זוכה לטיפול ממושך של אמו [כפי שזוכה לו עופר הצבאי], וזמן קצר אחר לידתו הוא כבר מקפץ על צוקי המדבר ומצטרף לעדר.) מסתבר כי היעל נקראת בשם זה מפני יכולתה המופלאה לעלות על הרים וצוקים, ואם כן אף כאן לפנינו חילוף בין השורשים על"י-ענ"י.

52. כגון שמות ט"ו, כא "ותען להם מרים"; שם כ', יג "לא תענה ברעך"; דברים כ"ו, ה "וענית ואמרת לפני ה'"; איוב ג', ב "ויען איוב ויאמר" ועוד רבים.

53. מסיבה זו לא נמנענו בעיון ד מלהביא את דברי מלבי"ם, הבונה את פירושו על 'ויען' שנאמר בשר החמישים השני. אולם על פי מה שהעלינו בעיון זה יש לעשות תיקון בדבריו: השר השני לא עמד בתחתית ההר, כפי שכתב מלבי"ם, אלא עלה אף הוא אל ההר שעל ראשו ישב אליהו, אך לא התקרב אל הנביא, רק עמד במרחק ממנו.

54. ישנן דוגמות נוספות לשורשים או מילים קרובי משמעות שביניהם חילופי למנ"ר: לחש - נחש - רחש (רוזן - הערה 49 - עמ' 103); צנח - צמח - צלח, שלושה כיווני תנועה שונים

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מה תורמת חשיפת 'צמד ההפכים המנחה' על-י-יר"ד להבנת משמעותו של סיפורנו? ניתן לומר כי צמד השורשים הללו נועד לעצב את המאבק העומד במרכז סיפורנו בין המלך ושלוחיו לבין הנביא, ואת ניצחונו של הנביא. הסיפור עושה שימוש בשני השורשים ההפוכים הללו ביחס לכל האישים המרכזיים בסיפור: הן אליהו, הן אחזיה והן שרי החמישים קשורים בדרך זו או אחרת בשורשים על-י-יר"ד. אולם צריך להבחין במשמעות המדויקת של הופעת כל אחד מן השורשים הללו, ובהקשר שבו הוא מופיע.

מי הם העולים בסיפור? הכול עולים:

- * אליהו 'עולה' לקראת מלאכי אחזיה, ודבר זה מופיע שלוש פעמים (פס' ג, ו, ז).
- * אחזיהו 'עולה' על מיטתו, ואף דבר זה מופיע שלוש פעמים (פס' ד, ו, טז).
- * אף שרי החמישים 'עולים' אל אליהו, ואף דבר זה מופיע שלוש פעמים (פס' ט, יא, יג).

אולם שונה משמעות 'העלייה' ומטרתה בכל אחד מן המקרים:

* אליהו עולה לקראת מלאכי אחזיה להחזירם בתשובה ולהפכם לשלוחיו אל המלך. עלייתו היא גם כמשמעה - עלייה טופוגרפית (לאחריה נאמר בפס' ט "והנה ישב על ראש ההר"), אך בעיקר משמעה מטאפורי: הוא עולה לבצע את שליחותו הנבואית ולהצליח בה.

* אחזיה 'עלה' על מיטת חוליו, ואף זו עלייה כמשמעה, שכן המיטה היא שטח מוגבה שעל האדם לעלות כדי להשתטח עליו. אולם בהקשר הנוכחי סיבת העלייה על המיטה היא מחלתו של אחזיה, ואם כן מטענה המטאפורי של 'עלייה' זו הוא שלילי. זו 'עלייה' המבטאת חולשה וחוסר אונים. האיזון המילולי והמספרי בין שלוש 'עליותיו' של אליהו לשלוש 'עליותיו' של אחזיה אינו אלא טכסיס אירוני אשר נועד לרמוז לניצחונו של הנביא הממלא את שליחותו, על המלך המנסה להתנכל לו.

* אף שלושת שרי החמישים 'עולים' אל אליהו היושב על ראש ההר, ועלייתם אמורה לשמש כלי ביד המלך ש'עלה' על מיטתו ועל כן אינו יכול לפעול בעצמו, כדי לבטל את 'עלייתו' של אליהו במחצית הראשונה של הסיפור. 'עלייתם' היא אפוא 'מכת נגד' של אחזיה בתגובה על הצלחת הנביא בעלייתו.

(רוזן, עמ' 108). ואולי ניתן להציע גם חילוף רג"ל-רג"ן, ולפרש את "ותרגנו באהליכם" (דברים א', כז) במשמעות קרובה ל'ותרגלו' או 'ותרכלו' באהליכם (ומעשי העם שם הם כנגד מעשי שלוחיו, פס' כד, "וירגלו אתה" - את הארץ).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מטרת עלייתם היא לגרום ל'ירידתו' של אליהו בפקודת המלך, דהיינו לבטל את ניצחון עלייתו של הנביא במחצית הראשונה של הסיפור. אלא שבסעיף זה - 'עלייתם' של שרי החמישים - מתפוררת האחדות שציינה את אופיין של העליות הקודמות: עליותיהם של שני שרי החמישים הראשונים אכן נעשו מתוך נאמנות למלך ולפקודתו, והללו דרשו מן הנביא 'לרדת' בפקודת מלכם. אולם שר החמישים השלישי אמנם 'עלה' אף הוא אל אליהו, אך זוהי 'עלייה' שיש בה הצטרפות לנביא:

יג וַיַּעַל וַיָּבֵא שֵׁר הַחֲמִישִׁים הַשְּׁלִישִׁי וַיִּכְרַע עַל בְּרַכְיוֹ לְנֶגֶד אֱלֹהֵינוּ, וַיִּתְחַנֵּן אֵלָיו...
אין הוא משמיע באוזני הנביא את פקודת המלך "רדה", אלא ביטוי להכרה הפוכה: הכרה ביכולתו של הנביא לגבור על מתנגדיו:

יד הִנֵּה יָרְדָה אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם....

נמצא כי 'מכת הנגד' של אחזיה נכשלה פעמיים מפני מעשיו של אליהו, ובשלישית מפני כניעתו של שר החמישים השלישי, שהפך את משמעות 'עלייתו' מזו של קודמיו, ואף בשורש יר"ד הוא משתמש בכוונה הפוכה משל קודמיו.

נעבור עתה לשימושיו השונים של השורש יר"ד בסיפורנו.

* כבר אמרנו לעיל כי שלוש פעמים השתמשו שרי החמישים בשורש יר"ד בדבריהם אל אליהו, אולם מטרת השימוש בשורש זה של שני השרים הראשונים (פס' ט, יא) הפוכה מזו של השלישי (פס' יד). 'ירידתו' הנדרשת של אליהו בפקודת המלך אצל הראשונים - עניינה ירידה לשם מוות (כפי שביררנו בעיון ג) והיא איננה מתקיימת. אליהו ממשיך ב'עלייתו' על ראש ההר - בניצחוננו הנבואי על אחזיה ועל שני שלוחיו.

נדמה אפוא בשלב זה של הסיפור, כי השאלה היא, מי 'עלייתו' תהפוך ל'ירידה' (-כישלון), ומי 'עלייתו' תימשך ללא 'ירידה' לאחריה (ותהיה לניצחון מתמשך). אולם מיד נראה שכוונת הסיפור הפוכה.

* שלוש פעמים מופיע השורש יר"ד ביחס לאחזיה (פס' ד, ו, טז), אך תמיד בתוספת מילת השלילה 'לא': "המטה אשר עלית עליה לא תרד ממנה". אי ירידתו של אחזיה מעל מיטת חוליו (כהמשך למטען המטפורי השלילי של 'עלייתו' על מיטת חוליו) אין משמעה המשך סטטי של מצבו, אלא משמעה מוות, כנאמר בסיפא של משפט זה בכל שלוש הופעותיו: "כי מות תמות".

* ארבע פעמים מופיע השורש יר"ד ביחס לאש הבאה מן השמים ואוכלת את שני שרי החמישים הראשונים ואת חמישיהם. פעמיים בהודעת אליהו מראש

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

(פס' י, יב), ופעמיים בתיאור ירידתה בפועל (באותם הפסוקים⁵⁵). משמעות הדבר, שאליהו אינו 'ורד' כדרישת המלך, אלא 'מוריד' אש, ובכך מונע את הורדתו בכוח. אך בכך הוא גם מונע את 'ירידתם' חזרה של שני שרי החמישים וחמישיהם. נמצא ששתי המשלחות הראשונות דומות למשלחן: כמוהו, אף הם עלו (עליה שלילית) ולא ירדו, ומשמעות הדבר כי מתו. 'ירידת' האש היא שמנעה את ירידתם שלהם מן ההר.

לא כך אירע לשר החמישים השלישי: עליו נאמר במפורש ש'עלה' אל אליהו, ועליו נצטווה אליהו בפירוש "רד אותו" "ויקם וירד אותו" (פס טו). נמצא ששר חמישים זה שעלה ונכנע לאליהו זכה גם לרדת עם הנביא.⁵⁶

* פעמיים נאמרה לשון 'ירידה' באליהו בפס' טו: במצוות מלאך ה' אליו "רד אותו", ובקיימו מצוה זו "וירד אותו אותו אל המלך". נמצא כי הנביא הוא היחיד בסיפור שנאמר עליו שעלה וגם ירד ממקום עלייתו (שר החמישים השלישי אמנם ירד אף הוא, אך הלשון 'רד', 'וירד' נאמרה על אליהו).

ניתן לומר כסיכום, כי השאלה הנשאלת בסיפור זה שכולם 'עולים' בו היא: "מי עלה...וירד?" מי שעלייתו הייתה חיובית, זכה וירד ובכך המשיך את חייו והשלים את שליחותו. אך מי שעלייתו הייתה כרוכה בחטא (עלייתו של אחזיה - בחטא דרישת בעל זבוב; עלייתם של שני שרי החמישים - בהתנכלות לנביא) הוא לא זכה לרדת ממקום עלייתו, כי מת.

ניצחוננו של אליהו בנושא דבר ה' אינו רק בכך ש'עלה' בתחילת הסיפור, שכן עלייתו אינה מיוחדת לו בסיפורנו. אחזיה 'עלה' לפניו ושרי החמישים 'עלו' בעקבותיו של הנביא. ניצחוננו מתבטא דווקא בכך ש'ירד' לאחר מכן, וירידתו הייתה לחיים ולשלום, ובה השלים את שליחותו בעמידתו לפני המלך החוטא ובהכריזו לפניו את דבר ה' ללא מורא.

55. פעם נוספת בדברי שר החמישים השלישי (פס' יד), המזכיר את ירידת האש בניסיונו למנוע את הישנות ירידתה, וזו נמנתה בסעיף הירידה הראשון.

56. א. מבחינת התבנית המשותפת לסיפור שלוש המשלחות, משמשות שתי ההופעות של יר'ד אצל שר החמישים השלישי כתחליף חיובי לשתי ההופעות של השורש יר'ד אצל כל אחת מן המשלחות הקודמות. כאן לא אש היא היורדת, אלא אליהו עצמו יורד עם שר זה כפי שנתבקש על ידו במשתמע (ראה עיון ה).

ב. אף מלאכי אחזיה הראשונים דומים למשלחת זו. עליהם לא נאמר כי 'עלו' ו'ירדו' משום שהללו אינם משתתפים במאבק שמנהל המלך כנגד הנביא. במקום זאת משתמש הכתוב ביחס אליהם בצמד הפכים אחר: ה'לך ושו'ב. ראה עיון א.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ניתוח זה של סיפורנו על פי 'צמד ההפכים המנחה' מחזק את דברינו בראשיתו של עיון זה כי 'ירידתו' של אליהו בסוף הסיפור, ירידה לצורך עלייה היא. ירידה זו מבטאה את תפקידו של הנביא בישראל לרדת אחר כל עלייה.⁵⁷

57. א. מן העניין לציין כאן כי הסיפור הבא עוסק שוב בעלייתו של אליהו: "ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה השמים... ויעל אליהו בסערה השמים". עלייה זו של אליהו אין אחריה ירידה בסיפור זה, אולם אין בה גם ציון 'אי ירידה' כמו שהדבר בסיפורנו ביחס לאחזיה ושני שרי החמישים שלו. ואכן עליית אליהו זו אינה נתפסת כמוות וכיליון, אלא ההפך מכך, כמבוא להתגלות מחודשת של אליהו באחרית הימים: (מלאכי ג', כג) "הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא..." (אף המדרש שהבאנו בראשית עיון זה, אשר דורש את הפסוק ממשלי המשמש ככותרת לעיונו "מי עלה שמים וירד" רואה בעליית אליהו בסיפור הבא את הפתרון לחידת 'מי עלה... וירד' שבפסוק).

ב. ניתוח הופעות השורשים על"י ויר"ד בסיפורנו מעלה מספר אפשרויות לסווג את ההופעות הללו:

א. סיווג על פי חלוקת הסיפור לשתי מחציות, כשבראשונה שבע הופעות ובשנייה ארבע עשרה.

ב. סיווג על פי מספר ההופעות של כל שורש: תשע הופעות של על"י ושתיים עשרה של יר"ד (יתרון מספר ההופעות של יר"ד נובע מכך שביחס לאליהו ישנם שלושה שימושים שונים בשורש זה: רצון המלך להורידו באמצעות שרי החמישים (2x); הורדת האש כדי לסכל תכנית זו (4x); ירידת אליהו במצוות מלאך ה' (2x)).

ג. סיווג על פי תוכן ההופעות וסגנון. על פי זאת בולט לעין כי פס' טז "המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות" מצטרף אל המחצית הראשונה של הסיפור, ומוסיף על שבע הופעות השורשים של 'צמד ההפכים המנחה' שם. בכך נוצר האיזון האירוני שדיברנו עליו למעלה בין שלוש 'עליותיו' של אליהו לאלו של אחזיה. אף צו מלאך ה' לאליהו "רד אותך" והמשכו (פס טו) מקביל לצו מלאך ה' בראש הסיפור (פס' ג) "קום עלה לקראת מלאכי מלך שמרון", ועל הקבלה זו עמדנו בראש עיון זה. מאידך ברור ששתי ההופעות של השורש יר"ד אצל שרי החמישים השלישי "רד אותו... וירד אותו" שייכות לתבנית הקבועה של אותו חלק בסיפור העוסק בשלושת שרי החמישים ומאבקם באליהו (ראה הערה 56, סעיף א).

נמצא ששתי הופעות אלו שייכות לשני חלקים שונים של הסיפור, ועומדות בהקבלה ניגודית כפולה למרכיבים בשני חלקיו: לעליית' אליהו במחצית הראשונה, ול'ירידת' האש על שני שרי החמישים הקודמים במחצית השנייה.

שאלות לעיון והעמקה

1. בעיוננו זיהינו את הרעיון המופיע במדרש, הדורש את הפסוק "מי עלה שמים וירד" על אליהו, עם הרעיון המובא ממורה הנבוכים לרמב"ם בדבר היות הנביאים 'עולים' ואחר-כך 'יורדים' בסולם הנבואה. על כך יש להקשות: הרי העלייה שמציין המדרש ביחס לאליהו הייתה בסוף דרכו, ואילו הירידה שהוא מציין, זו שבפרקנו, קדמה לה. נסה לענות על כך.
2. הבא דוגמות נוספות, מפרקי אליהו וממקומות אחרים במקרא, של 'ירידה' שיורד הנביא ממרום עלייתו בסולם הנבואה לצורך מילוי תפקידו (בין ש'ירידתו' היא בשל ציווי ה' ובין שאינה כך).

ז. מבנה הסיפור (עיון מסכם)⁵⁸

סיפורנו מתחלק בביורר לשתי מחציות שאינן שוות באורכן: פסוקים ב-ח (שבעה פסוקים) ופסוקים ט-יז (תשעה פסוקים).⁵⁹ ההבחנה בין שתי המחציות הללו נובעת בראש וראשונה מתוכנן: במחצית הראשונה - פרשת מלאכי אחזיה הראשונים, שאליהו מצליח להשיבם על עקבותיהם ולהפכם לשליחיו שלו אל אחזיה. במחצית השנייה - פרשה של שליחים מסוג אחר - שרי החמישים וחמישיהם, אנשי צבא שמטרת שליחותם הייתה לתפוס את אליהו כדי להרע לו. בכל אחת מן המחציות מתמודד אליהו עם שלוחי אחזיה. אולם אופי השליחים ומטרתם, המינוח המקראי המתאר אותם ודרך ההתמודדות של אליהו עם שליחותם - שונים לגמרי ממחצית למחצית.

סיומה של המחצית הראשונה הוא סיום דרמטי פתוח: לאחזיה מתברר כי האיש שעצר את מלאכיו והשיבם אליו כשהם נושאים נבואת פורענות כנגדו, הוא אויבו הוותיק של בית המלוכה. כל משקעי העבר, וגם החשש מפני התגשמות הדברים הנוכחיים של אליהו, מתנקזים אל קריאתו הנרגשת של אחזיה לאחר ששמע מפי שלוחיו את הסימנים המובהקים של הנביא: "אלֵיָהּ התשבי הוא!"⁶⁰

58. הצדדים השונים של מבנה הסיפור ומהלך רעיונו כבר נידונו לעיל, בעיונים ב (בסופו), ג (סעיף ד) ו-ו. בעיון זה ובעיון שלאחריו באנו לסכם ולגבש את הדברים ולהצביע על העיצוב הספרותי של הרעיונות שעסקנו בהם, במבנה ובאחת המילים המנחות של סיפורנו.
59. על חלוקה זו עמדנו בעיון ב ובשאלה 1 שלאחריו.
60. ראה מה שכתבנו על כך במחצית השנייה של עיון ב.

כיננו זה של אליהו בפי אחזיה - "אֵלֶיהָ התשב" - סוגר את המחצית הראשונה. אף סמוך לפתיחתה הופיע כינויו זה של הנביא (פס' ג): "ומלאך ה' דבר אל אליהו התשב". כינוי זה אינו מצוי עוד בסיפורנו,⁶¹ והוא נדיר בפרקי אליהו.⁶²

האירועים במחצית השנייה משתלשלים מן המחצית הראשונה: אחזיה מגיב תגובת נגד על ניצחונו של אליהו ושל דבר ה' אשר בפי במחצית הראשונה, והוא מנסה לסכל את הנבואה על מותו הקרב באמצעות פגיעה בנביא.⁶³ אולם גם במחצית השנייה גובר אליהו על מזימתו של אחזיה: השליחים שאינם נכנעים מרצונם לאליהו (כפי שעשו מלאכי אחזיה במחצית הראשונה) נשרפים על ידי אש מן השמים, ואילו השליחים האחרונים נכנעים לפני אליהו. נדמה אפוא שאחזיה נכשל בניסיון להוריד את אליהו ממרום שבתו באמצעות שלוחיו. אלא שלפתע מתברר, כי דווקא השליחים שנכנעו לאליהו מביאים את הנביא לרדת עמם אל המלך. אז מתברר שאליהו גובר לא רק על שלוחיו של אחזיה, אלא אף על אחזיה עצמו. המלך נאלץ לשמוע את דבר ה' ישירות מפי אליהו מבלי יכולת להזיק לו.

כמו בסיפורים רבים במקרא, וכמו בחלק ניכר מן הסיפורים המצויים ב'פרקי אליהו' שאנו עוסקים בהם, ניצבים שני חלקיו של הסיפור זה לעומת זה בהקבלה סימטרית (בלא ציר מרכזי). המבנה הסימטרי הזה בולט ביותר בהיקפו של סיפורנו, ודורש התעמקות ככל שמתקרבים למרכז. היחס בין האיברים המקבילים בכל אחד משני חלקי הסיפור משתנה: לעתים הוא יחס של סיבה ותוצאה, ולעתים הוא יחס של השוואה שיש בה התפתחות. מלבד שני האיברים הפנימיים שאינם שווים זה לזה באורכם (וכתוצאה מכך אף שני חלקי הסיפור אינם שווים), כל שאר האיברים המקבילים זה לזה שווים במספר פסוקיהם. להלן מובא תרשים הסיפור בדרך המבליטה את ההקבלות שבין שני חלקיו. לאחר מכן נדון בכל הקבלה בפני עצמה:

61. בשאר המקומות בפרקנו הוא קרוי רק אֵלֶיהָ או אליהו. זאת, מלבד כינויו 'איש' שלוש פעמים במחצית הראשונה ו'איש האלהים' חמש פעמים במחצית השנייה.
62. "אליהו התשב" מופיע במקרא עוד פעמיים: בהופעתו הראשונה של הנביא (מל"א ז', א); ובדברי יהוא, מחוץ לפרקי אליהו (מל"ב ט', לו).
63. על הלך המחשבה הזה ועל מקורו, עמדנו בעיון ג, סעיף ד.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

- א— ב ויפל אחזיה בעד השבכה... ויחל וישלח מלאכים... לכו דרשו בבעל זבוב... אם אחיה מחלי זה.
- ב— ג ומלאך ה' דבר אל אליה התשבי: קום עלה לקראת מלאכי מלך שמרון ודבר אלהם: המבלי אין אלהים בישראל אתם הלכים לדרש בבעל זבוב אלהי עקרון? ד ולכן כה אמר ה': המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות. וילך אליה.
- ג— ה וישובו המלאכים אליו. ויאמר: מה זה שבתם? ו ויאמרו אליו: איש עלה לקראתנו, ויאמר אלינו: לכו שובו אל המלך אשר שלח אתכם ודברתם אליו: כה אמר ה', המבלי אין אלהים בישראל אתה שלח לדרש בבעל זבוב אלהי עקרון? לכן המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות.
- ד— ז וידבר אלהם: מה משפט האיש אשר עלה לקראתכם וידבר אליכם את הדברים האלה? ח ויאמרו אליו: איש בעל שער ואזור עור אזור במתניו. ויאמר: אליה התשבי הוא!
- ה— ט וישלח אליו שר חמשים וחמשינו... וידבר אליו: איש האלהים! המלך דבר דדה! י ויענה אליהו וידבר... תרד אש מן השמים... ותרד אש מן השמים ותאכל אתו ואת חמשינו.
- ו— יא וישב וישלח אליו שר חמשים אחר וחמשינו... כה אמר המלך: מהרה דדה! יב ויען אליה וידבר אליהם... ותרד אש אלהים מן השמים ותאכל אתו ואת חמשינו.
- ז— יג וישב וישלח שר חמשים שלשים וחמשינו ויעל ויבא... ויכרע על ברכיו לנגד אליהו ויתחנן אליו וידבר אליו: איש האלהים, תיקר נא נפשי ונפש עבדיך אלה חמשים בעיניך. יד הנה ירדה אש מן השמים ותאכל את שני שרי החמשים... ועתה תיקר נפשי בעיניך.
- ח— טו וידבר מלאך ה' אל אליהו: רד אותנו, אל תירא מפניו. ויקם וירד אותו אל המלך. טז וידבר אליו: כה אמר ה', יען אשר שלחת מלאכים לדרש בבעל זבוב אלהי עקרון המבלי אין אלהים בישראל לדרש בדברו? לכן המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות.
- ט— יז וימת כדבר ה' אשר דבר אליהו...

בהקבלה א₁ - א₂ מצוי סיפור המסגרת: א₁ - נפילתו, מחלתו ושאלתו של אחזיה אם יחיה. א₂ - מותו מתוך אותה מחלה. אלא שמותו הוא "כדבר ה' אשר דבר אליהו", ולא רק כתוצאה טבעית ממחלתו: את דבר ה' לא ניסה אחזיה לברר כלל, ודבר ה' הזה ייעד לאחזיה מיתה כעונש על פנייתו לבעל זבוב. כלומר, א₂ אינו נובע רק מ-א₁ אלא גם ממה שביניהם.

בהקבלה ב₁ - ב₂ מתגלה מלאך ה' לאליהו בכל אחד מן הקטעים המקבילים, ומטרת התגלותו היא להפוך את אליהו לנושא דבר ה' אל אחזיה. ב-ב₁ מורה מלאך ה' לאליהו "קום עלה" והוא שם בפיו את דבר ה' כדי שיעבירונו דרך מלאכי אחזיה אל המלך. ב-ב₂ מורה מלאך ה' לאליהו "רד אותי". אין הוא חוזר על דבר ה' כי דבר זה כבר ידוע לאליהו. במקום לשמוע את דבר ה' מפי המלאך (כמו ב-ב₁) אנו שומעים אותו מפי אליהו בדברו אל אחזיה (לעומת זאת ב-ב₁ אין הכתוב משמיענו את דברו של אליהו אל מלאכי אחזיה, וכך נשמרת ההקבלה בין שני הקטעים). כנגד "וילך אליהו" ב-ב₁ (בסופו) נאמר ב-ב₂ "ויקם וירד אותי...". ההתפתחות ב-ב₂ היא בכך שדבר ה' נאמר הפעם מפי אליהו למלך עצמו, ולא למלאכיו. התפתחות זו נובעת מן העימות שהתרחש לאורך המחצית השנייה של הסיפור. על ההקבלה בין שתי ההתגלויות עמדנו בפירוט בעיון ו (בחלקו הראשון).

בהקבלה ג₁ - ג₂ מצויות שתי קבוצות שליחים של אחזיה, שכל אחת מהן נכנעת לאליהו: ב-ג₁ שבים מלאכי אחזיה למלכם כפי שציווה עליהם אליהו, והם הופכים להיות שלוחיו של אליהו לאחזיה לברר לו את דבר ה' על מותו. גם שלוחי אחזיה ב-ג₂ נכנעים לאליהו ואינם מקיימים את פקודת מלכם לפגוע באליהו ולהורידו בכוח ממקום מושבו, אלא הם מתחננים לפניו (באמצעות שר החמישים) על נפשם. בהקבלה זו קיים היפוך מעניין: הצלחת אליהו ב-ג₁ מביאה לכך שהשליחים מבטלים את הוראת מלכם, ובמקום ללכת לעקרון כמצוותו הם שבים אל אחזיה. לעומת זה הצלחת אליהו ב-ג₂ מביאה לכך שהשליחים הללו דווקא, בניגוד לקודמיהם, מקיימים את הוראת מלכם להוריד את אליהו ממקומו והם מביאים אותו אל המלך. אליהו עושה את רצון שר החמישים השלישי (על פי מצוות מלאך ה') מפני שהלה נכנע לפניו והתחנן על נפשו. היפוך זה מבשר את ההתפתחות שבהמשך: עתה יגבר דברו של אליהו על התנגדותו של אחזיה אף במסגרת קיום רצונו של המלך שציווה להוריד את הנביא ולהביאו אליו.

בהקבלה ד₁ - ד₂ קיים יחס של סיבה ותוצאה: בדיאלוג בין אחזיה למלאכיו השבים ממפגשם עם אליהו מעוניין המלך לחשוף את זהותו של הנביא שניבא נגדו נבואת פורענות כה חמורה, כדי לפגוע בו. כשהוא מגלה שהנביא - "אליה התשבי הוא" הוא מתעורר לשלוח אליו את שרי החמישים וחמשיהם ללכדו ולפגוע בו.

נמצא כי ד₁ הוא הכנה מעשית ופסיכולוגית למעשים שעושה אחזיה ב-ד₂. ראה על כך בסוף עיון ב. חוסר השוויון בין ד₁ ל-ד₂ נובע מכך שניסיונותיו של אחזיה לתפוס את אליהו באמצעות שלוחיו נשנו פעם אחר פעם. ועוד: לא רק את ניסיונותיו מתאר הכתוב ב-ד₂ אלא אף את הכשלתם בידי אליהו. על כן ארוך הקטע ד₂ כפליים מ-ד₁ (ובכך גם נפגע השוויון באורכם של שני חלקי הסיפור).

הנושא של סיפורנו הוא **ניצחון דבר ה' וניצחון נושאו** על מי שחטא וניסה לשבש את קיום דבר ה' באמצעות פגיעה בנושאו, איש האלוהים. ניצחון דבר ה' הוא בעצם התגשמותו לבסוף, אולם מרכזו של הסיפור הוא בכישלון הניסיונות לפגוע באליהו - נושאו של דבר ה', וביכולתו של אליהו להשמיע למלך את דבר ה' בלא הפרעה, הן כשהדבר נעשה באמצעות שלוחיו, והן כשהוא נעשה בפני המלך באופן ישיר. המנסים לפגוע בקיום דבר ה' על ידי פגיעה בנושאו, באליהו, נענשו. לעומת זאת, הנכנעים לנביא לא נפגעו מכך, אף שבכניעתם היה יסוד של הסתכנות. כך הדבר ביחס למלאכי אחזיה הראשונים, וכך גם ביחס לשר החמישים השלישי וחמישיו.

ח. דבר ה' ודבר נביאו אל מול דבר המלך (עיון מסכם)

כמו בסיפורים נוספים במקרא שבהם עומד דבר ה' במבחן ההתגברות על מתנגדיו, גם בסיפורנו מופיע השורש דב"ר פעמים רבות, כפועל או כשם עצם, והוא משמש כמילה מנחה בסיפור. ⁶⁴ חזרתו של השורש הזה בסיפורנו בולטת מאוד (שבע עשרה פעמים בשישה עשר פסוקים) משום שלעתים הוא מופיע לכאורה שלא לצורך, וכן

64. והנה ארבע דוגמות נוספות, שתיים מספר מלכים ושתיים מספר ירמיה:

א. במרכז הסיפור בפרק י"ג במל"א ('איש האלהים שבא מיהודה לבית אל') עומד דבר ה' על בית אל, הניסיונות השונים לסכלו וניצחונו שלבסוף. 'דבר ה' מופיע בארבעה עשר פסוקים של הסיפור כמילה מנחה (כאשר האפילוג של הסיפור במל"ב כ"ג, טו-כ כלול בסיפור זה). השורש דב"ר, כפועל וכשם עצם, מופיע פעמים רבות נוספות באותו סיפור, גם בהקשר של המאבק לסיכול דבר ה'.

ב. במל"א כ"ב נידון המאבק בין מיכיהו בן ימלה ודבר ה' שבפיו, לבין אחאב ונביאי השקר שלו. הצירוף 'דבר ה' עובר לאורך כל הסיפור שבע פעמים כמילה מנחה. מלבד זאת, בקבוצת הפסוקים יג-טז חוזר השורש דב"ר (ולא 'דבר ה') שבע פעמים כמילה מנחה ומעצב שם רעיון מרכזי ביחס למאבק סביב נבואת מיכיהו.

ג. בירמיהו כ"ו, משפט ירמיהו על נבואת החורבן, חוזר השורש דב"ר (בדרך כלל בהקשר של דבר ה') שמונה עשרה פעמים.

ד. בירמיהו ל"ו - כתיבת מגילת הנבואות של ירמיהו ושרפתה בידי היוקים - מופיע השורש דב"ר (בדרך כלל בהקשר של דבר ה') כעשרים וארבע פעמים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כמחליף לשון 'אמירה' המקובלת בדרך כלל במקרא. נמחיש זאת באמצעות שתי דוגמות:

- ז וַיִּדְבֹר אֱלֹהִים: מָה מִשְׁפָּט הָאִישׁ אֲשֶׁר עָלָה לְקִרְאֹתְכֶם וַיִּדְבֹר אֲלֵיכֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה?
ט-י וַיִּדְבֹר אֵלָיו: אִישׁ הָאֱלֹהִים, הַמֶּלֶךְ דָּבָר רָדָה: וַיַּעֲנֶה אֵלָיו וַיִּדְבֹר...

'המילה המנחה' באה בסיפורנו בקבוצות, שבדרך כלל יש בהן 'דבר' מול 'דבר': דבר ה' ולעומתו דבר המלך; דבר המלך ולעומתו דברו של איש האלהים. מעקב אחר הופעת המילה המנחה לאורך כל הסיפור יבהיר את מהלך רעיונותיו כפי שתיארנו אותנו בעיון ג (סעיף ד).

קבוצה א' - המחצית הראשונה של הסיפור (ב-ח)

דבר ה' -

1. ג ומלאך ה' דָּבָר אֵל אֱלֹהֵי הַתְּשֻׁבִי:
 2. קום עֲלֵה לְקִרְאֹת מִלְאֲכֵי מֶלֶךְ שְׁמֵרוֹן וַיִּדְבֹר אֲלֵהֶם
 3. ו לְכוּ שׁוּבוּ אֵל הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר שָׁלַח אֶתְכֶם וַדְּבַרְתֶּם אֵלָיו...
- כך משתלשל דבר ה' מן המלאך לאליהו (1), מאליהו למלאכי אחזיה (2) ומהם לאחזיה (3).

דבר המלך -

4. ז וַיִּדְבֹר אֱלֹהִים: מָה מִשְׁפָּט הָאִישׁ אֲשֶׁר עָלָה לְקִרְאֹתְכֶם
 5. וַיִּדְבֹר אֲלֵיכֶם
 6. אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
- שלוש הופעות מול שלוש הופעות: דבר המלך בא להתנגד לדבר ה'. שאלת המלך את מלאכיו נועדה להכין את 'דברו' המתגלה במחצית השנייה של הסיפור.

קבוצה ב' - שר החמישים הראשון (ט-י)

דבר המלך -

7. ט ... וַיִּדְבֹר אֵלָיו:
 8. אִישׁ הָאֱלֹהִים, הַמֶּלֶךְ דָּבָר רָדָה.
- דברו של איש האלהים -
9. וַיַּעֲנֶה אֵלָיו וַיִּדְבֹר... וְאִם אִישׁ אֱלֹהִים אֲנִי...
- במחצית השנייה עוברת היוזמה אל המלך: 'דברו' שלו מקדים את 'דבר' אליהו, שלא כמו במחצית הראשונה.

קבוצה ג' - שר החמישים השני (יא-יב)

דבר המלך -

10. יא וַיַּעַן וַיְדַבֵּר אֵלָיו: אִישׁ הָאֱלֹהִים! כֹּה אָמַר הַמֶּלֶךְ...

דבר איש האלהים -

11. יב וַיַּעַן אֵלָיָהוּ וַיְדַבֵּר אֵלֵיהֶם: אִם אִישׁ הָאֱלֹהִים אָנִי...

אם בקבוצה הקודמת גבר 'דברו' של המלך (שתי הופעות) על 'דברו' של אליהו (הופעה אחת), הרי בקבוצה הנוכחית, לאחר ירידת האש מן השמים על המשלחת הראשונה, מתאזנים שני הדיבורים.

קבוצה ד' - שר החמישים השלישי (יג-טו)

12. יג ... וַיִּכְרַע עַל בְּרַכְיוֹ לְנֶגַד אֵלָיָהוּ, וַיִּתְחַנֵּן אֵלָיו וַיְדַבֵּר אֵלָיו...

13. טו וַיְדַבֵּר מִלֶּאךָ ה' אֶל אֵלָיָהוּ: רַד אֹתוֹ...

בקבוצה זו אין שני הדיבורים מהווים ניגוד, כמו שהיה בקבוצות הקודמות, אלא הם סיבה ותוצאה.

בקבוצות ב-ד השאלה הנידונה אינה 'דבר ה' על אחזיה, כמו שהיה במחצית הראשונה של הסיפור וכמו שיהיה גם בסופו (בקבוצה ה להלן), אלא: דברו של מי יגבר - דבר המלך לשלוחיו לתפוס את אליהו יגבר על אליהו וזה ירד מראש ההר, או דברו של איש האלוהים המעניש את שלוחי המלך והמסכל את מזימתו הוא שיגבר.

בקבוצה ד חל שינוי מפתיע: 'דברו' של שר החמישים אינו משקף עוד את 'דבר המלך' כפי שהיה בקבוצות הקודמות, אלא את ההפך הגמור מכך: את הכניעה לנביא. אף 'דברו' של מלאך ה' אינו משקף את דברו של איש האלהים כפי שהכרנוהו עד עתה, אלא את היפוכו: יש בו התחשבות ורחמים על שר החמישים, והוא מכין אותנו להתגלות המחודשת של 'דבר ה' בקבוצה הבאה.

קבוצה ה' - ניצחונו הסופי של דבר ה'

14. טז וַיְדַבֵּר אֵלָיו: כֹּה אָמַר ה'...

15. המַבְלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל לְדָרֶשׁ בְּדַבְרוֹ לְכֹן... כִּי מוֹת תָּמוּת.

16. יז וַיָּמַת כְּדָבַר ה'

17. אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיָהוּ.

ארבע הופעות אלה של 'דבר ה' מצטרפות אל שלוש הופעותיו הראשונות בקבוצה א. בקבוצה ה קשורה המילה המנחה 'דבר' בחטא (הופעה 15): אי דרשתו של

אחזיה בדבר ה' ובמקום זאת דרישתו בבעל זבוב אלוהי עקרון; בעונש (הופעה 14):
"וידבר אליו: כה אמר ה'... לכן... מות תמות" ובהתקיימותו בפועל (הופעות 16-17)
שהיא "דבר ה' אשר דבר אליהו".

ננסה עתה לשרטט את מהלך הסיפור על פי המעקב אחר המילה המנחה 'דבר'
בהקשרים השונים שבהם היא מופיעה. חטאו של אחזיה ששלח בחלותו לדרוש
בבעל זבוב, הביא לעולם את דבר ה', שמטרתו הייתה כפולה: לעצור את מלאכי
אחזיה מלהמשיך בדרכם, ולבשר למלך את עונש מיתתו באמצעות אותם מלאכים.
גלגוליו של דבר ה' ממלאך ה' לאליהו, מאליהו למלאכי אחזיה ומהם אל המלך,
מביאים לכך שהמלה המנחה 'דבר' (בהקשר של 'דבר ה'") מופיעה שלוש פעמים.
דבר ה' זכה להצלחה, ומשימתו הכפולה הושגה במלואה. אולם כבר במחצית
הראשונה מתברר כי המלך אינו אדיש להצלחה זו של דבר ה': הוא 'מדבר' אל
מלאכיו ומנסה לחשוף את זהותו של האיש אשר 'דיבר' אל מלאכיו 'דברים' קשים
אלו כנגדו. שלוש הופעות המילה המנחה בדבריו של המלך באות לרמוז למאבק
העומד להתחולל בין המלך לבין דבר ה' ונושאו. שוויון ההופעות - שלוש מול
שלוש - רומז לכך שבשלב זה השאלה מי ינצח במאבק היא שאלה פתוחה.

במחצית השנייה של הסיפור עוברת היוזמה אל אחזיה. ניסיונו לסכל את קיום
הנבואה נגדו הוא באמצעות פגיעה בנושא הנבואה - באיש האלוהים. זאת, מתוך
אמונה כי קיום הנבואה תלוי בקיום נושאה. 'דברו' של המלך המתגלה ב'דברו' של
שר החמישים הראשון (שתי הופעות) נועד לפגוע בנביא, המצטווה לרדת מראש
ההר.

אולם מיד מופיע 'דברו' הנגדי של איש האלהים, ולמרות יתרון כוחם הארצי
של המלך ושלוחיו (דבר המתבטא בכפל הופעת המילה המנחה לעומת הופעתה
היחידה בתגובת אליהו) גובר 'דברו' של הנביא וגזרתו מתקיימת בנס האש היורדת
מן השמים.

עזות מצחו של שר החמישים השני גוברת ביחס הפוך לחולשת הופעתו אל
מול איש האלוהים. 'דברו' של שר זה אל מול 'דבר' הנביא - הופעה מול הופעה.
סופה של המשלחת השנייה הוא כשל הראשונה. 'דבר' איש האלוהים גבר גם
הפעם.

ניצחונו של איש האלוהים במאבק שמנהל המלך כנגדו מתמצה בבוא שר
החמישים השלישי: 'דברו' של שר זה אינו אלא הבעת כניעה לאיש האלוהים. או
אז מופיע דבר מלאך ה', המצווה על אליהו להיענות לתחנוניו של שר זה ולרדת
עמו אל המלך.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לאחר ניצחון איש האלוהים את המתנכלים לו (המלך ושלוחיו) באמצעות 'דברו', חוזר 'דבר ה' ומופיע לקראת סיום הסיפור. ניצחונו הסופי של דבר ה' מופיע בעקבות ניצחון נושאו, הנביא, על מתנגדיו. אליהו משמיע את דבר ה' באוזני אחזיה עצמו, ודברו זה של ה' ממהר להתקיים במציאות כפי ש'דיברו' הנביא.